

Troende møter troende

Et studiehefte om religionsmøtet

DEN NORSKE KIRKE
Mellomkirkelig råd

Troende møter troende

Et studiehefte om religionsmøtet

Utarbeidet av Teologisk nemnd
under Mellomkirkelig råd
for Den norske kirke

DEN NORSKE KIRKE
Mellomkirkelig råd

ISBN 987-82-7545-069-1

© Mellomkirkelig råd for Den norske kirke

Bestilles fra
Kirkerådets materiellekspedisjon
Postboks 799 Sentrum
0106 Oslo

Tlf: 23 08 12 00, faks: 23 08 12 01
E-post: materiell@kirken.no

Web: <http://www.kirken.no/religionsmote>

Opplag: 600, sept. 2007

Produksjon: Kirkens informasjonstjeneste

”Hvor kommer du fra, og hvor skal du hen?”

**Av generalsekretær Olav Fykse Tveit
Mellomkirkelig råd for Den norske kirke**

Troende som møter troende er ikke noe nytt, heller ikke troende som møter annerledes troende. I vår egen tradisjon har vi mange eksempler på slike møter. Et av de tidligste og beste eksemplene mener jeg vi finner i 1. Mosebok 16,8: Da Guds engel møter Abrahams trellkvinne Hagar i ødemarken, spør han henne: ”Hagar, hvor kommer du fra, og hvor skal du hen?”

Spørsmålet til Hagar og interessen fra Guds engel er et godt eksempel på hvordan vi kan møte annerledes troende på en god måte: med en åpen og ærlig holdning. Engelen er interessert i å høre Hagars historie – ikke bare de enkle ordene om hvordan hun har det – men ordene som forteller hvem hun er. Slik blir samtalen mer krevende, men også mer lærerik, spennende og rik på muligheter.

Troende møter troende er et studiehefte som har blitt til i Teologisk nemnd under Mellomkirkelig råd. Nemnda har valgt å tilnærme seg religionsmøtet på en åpen måte i stedet for å konkludere entydig og kontant. Med utgangspunkt i konkrete erfaringer inviteres vi som lesere til å reflektere over hva som skjer når troende møter annerledes troende – både i forhold til egen og den andres teologi og praksis. Med en slik tilnærming peker også Teologisk nemnd ut en retning for Den norske kirkes interreligiøse engasjement.

Religionsmøtet kaller på ny refleksjon over egen tro og tradisjon. Når vi mottar impulser utenfra og majoritetsposisjonen utfordres, kan det gi opphav til både ydmykhet, selvransakelse og ny innsikt. Dermed innebærer religionsmøtet også en utfordring til å bli bedre kjent med egen tro og tradisjon: Å møte mennesker som er trygge og reflekterte i en annen tro, kan styrke vår egen bevissthet om hva vi holder for sant og viktig.

Jeg håper at dette studieheftet kan gi oss hjelp og frimodighet til å svare som Hagar i våre møter med annerledes troende: "Du er Gud som ser" – "Har jeg her virkelig fått se et glimt av ham som ser meg?"

Oslo, sept. 2007
Olav Fykse Tveit

Innhold

Forord	side 9
1. Innledning	side 11
Troende møter troende	side 13
Makt og avmakt	side 13
Felleskap med Gud og hverandre	side 15
2. Blandete ekteskap	side 17
Et utfordrende møte	side 18
Kjønn og religionsfrihet	side 19
Minoritetene og storsamfunnets normer	side 19
Et luthersk syn på ekteskapet	side 20
Spørsmål til videre samtale og refleksjon	side 22
3. Felles bønn	side 23
Ny situasjon – nye utfordringer	side 24
Én verden i sorg	side 25
Multireligiøs bønn og interreligiøs bønn	side 25
Multireligiøs bønn – integritet og tilbakeholdenhet	side 26
Kristen tro og interreligiøs bønn	side 26
5 spesielle problemstillinger om tverreligiøs bønn	side 28
Spørsmål til videre samtale og refleksjon	side 31
4. Symboler – allmenne og religiøse	side 32
Symboler – nødvendige og mangfoldige	side 32
Hva er et symbol	side 33
Symboler og sosiale fellesskap	side 35
Er religiøse symboler hellige	side 36
Juletreet som allment og kristent symbol	side 38
Symboler splitter og forener	side 39
Symboler og identitet	side 40
Symboler og det offentlige rom	side 41
Frihet til å bruke symboler	side 42
Symboler som berikelse og utfordring til fellesskapet	side 44
Spørsmål til videre samtale og refleksjon	side 44

5. Det handler om relasjoner	side 45
Hvem er jeg – hvem er de andre	side 46
Fader, Sønn og Hellig Ånd – skaper, frelser og livgiver	side 47
Evangelisering, dialog, konfrontasjon	side 50
Vi og de andre	side 52
 Konklusjon?	 side 53

Forord

I 1987 påbegynte Norsk Teologisk Nemnd (som det het den gang) under Mellomkirkelig råd for Den norske kirke et omfattende refleksjonsarbeid om forholdet mellom kristendom og andre religioner. Prosessen resulterte i boka *Tro møter tro*, Verbum, 1990, som er den grundigste bearbeidningen av disse temaene fra offisielt hold i Den norske kirke hittil.

Mye har endret seg siden 1990. Ikke minst er innslaget av andre religioner i det norske samfunnet flerdoblet, og religionens betydning i internasjonal politikk har økt kraftig. Det er derfor god grunn til å ta religionsteologiske spørsmål opp til ny bearbeidning i Den norske kirkes organer, og det er naturlig å la de senere årenes erfaringer være utgangspunkt for den teologiske refleksjonen.

Dette studieheftet har blitt til gjennom en prosess i Teologisk nemnd under Mellomkirkelig råd. I tre hovedkapitler tar det opp tre aktuelle spørsmål: blandete ekteskap, bønn og religiøse symboler. Hvert kapittel starter med en eksempelfortelling og avsluttes med spørsmål til videre refleksjon og samtale. Med en eksempelfortelling som utgangspunkt, belyses både praktiske og teologiske spørsmål som det er nyttig å reflektere over. Håpet er at slike konkrete diskusjoner også kaster lys over mer generelle spørsmål. I et innledningskapittel drøftes noen grunnleggende spørsmål om hvorfor og hvordan religioner møtes. Her understrekes det også hvor viktig det er å være bevisst på forholdet mellom majoritet og minoritet i Norge, og den maktposisjonen Den norske kirke ofte innehar. I det siste kapitlet trekkes trådene sammen i en overordnet diskusjon om hvordan kirken kan tilnærme seg de teologiske utfordringene som møtet mellom kristendom og andre religioner reiser.

Religion er i dagens norske samfunn et svært mangfoldig fenomen. I arbeidet med *Troende møter troende* er det først og fremst møtet mellom kristne og representanter for de andre såkalte verdensreligionene som har vært tematisert. Religion i det norske samfunnet består også av ulike typer nyreligiøsitet, folkereliøsitet og blandinger av re-

ligøse forestillinger fra ulike tradisjoner. Også slike fenomener krever teologisk refleksjon, men det ligger utenfor blikkfeltet for dette arbeidet.

Studieheftet er teologisk i den forstand at det tar utgangspunkt i Bibelen og kristen tradisjon, og søker å gi hjelp til å tenke videre om spørsmålene på kirkens premisser. Lesere med sitt virke innenfor Den norske kirke er den primære målgruppen, men forhåpentligvis vil kristne fra andre tradisjoner også finne inspirasjon i noen av resonnementene.

Kirkemøtet vedtok i november 2006 *Veiledning i religionsmøte*. Arbeidet med veiledningen og med *Troende møter troende* har det meste av tiden skjedd parallelt. Studieheftet som her presenteres, vil kunne utfylle og begrunne veiledningen. Tilsvarende bør man ha veiledningen for øye når en drøfter dette dokumentet.

Det meste av arbeidet med *Troende møter troende* har skjedd i en arbeidsgruppe bestående av medlemmer av Teologisk nemnd: Bård Mæland, Paul Leer-Salvesen og Gerd Marie Ådna. Vebjørn L. Horsfjord i Mellomkirkelig råds sekretariat har fungert dels som sekretær og dels som medlem av gruppa. Leder for teologisk nemnd, Trond Skard Dokka, har også bidratt til deler av tekstarbeidet. Sven Thore Kloster fra Mellomkirkelig råds sekretariat har vært sekretær i den avsluttende fasen.

Kapittel 1

Innledning

I store deler av verden er betydningen av religion økende, og religionen er ofte en vesentlig del av menneskers identitet. Kristendommen, spesielt pinsebevegelsen, vokser i Latin-Amerika, Afrika og Asia. De ortodokse kirkene har fått ny kraft i land i det tidligere kommunistiske Øst-Europa. Islam vokser flere steder, og både hinduisme og buddhisme opplever renessanser. I Norge føler mange at det er lettere å snakke om religion nå enn for en generasjon siden.

En følge av den økte oppmerksomheten om religion i vår del av verden er at religiøse merkelapper nå brukes oftere enn før. I Tyskland registrerer man for eksempel hvordan tyrkiske innvandrere (som er den største gruppen muslimer i Tyskland) har gått fra å være "gjestearbeidere" via "fremmede" og "tyrkere" til å være "muslimer". I Norge vil en muslimsk kvinne med pakistansk bakgrunn oppleve at mens hun for femten år siden av mange først og fremst ble sett som "pakistaner" er hun nå i mange nordmenns øyne først og fremst "muslim". Noen ganger vil hun også selv ha endret sin selvpresentasjon på tilsvarende måte. Merkelapper er ikke alltid til å unngå, men hvilke merkelapper vi venner oss til å bruke, kan ubevisst forme hvilke forventninger vi møter andre med.

Innvandring og økt kontakt over landegrensener forandrer det religiøse landskapet i Norge. Religioner man opplevde som fremmede før, er ikke så fremmede lenger. De er blitt knyttet til navn og ansikter, til naboer, kolleger eller familiemedlemmer. I noen lokalsamfunn er dette veldig synlig, men også på steder hvor tallet på innvandrere er lavt, må vi nå forholde oss til at Norge er et flerreligiøst samfunn. Dessuten er det flerreligiøse ikke bare representert ved ulike grupper innvandrere, men også i økende grad blant tradisjonelt "etniske" nordmenn.

Denne situasjonen gir Den norske kirke nye utfordringer, både praktiske og teologiske. Nesten 83 prosent av befolkningen er medlem-

mer av Den norske kirke. For en folkekirke er det en konstant utfordring å favne bredt og møte alle døpte – flertallet i nesten alle lokalsamfunn – som fullverdige medlemmer. Samtidig må kirken respektere dem som har en annen tro og ikke ønsker å inkluderes i det kirkelige fellesskapet. Det stiller krav til hvordan kirken opptrer både lokalt og nasjonalt. Selv om kirken ikke skal opptre som om alle i Norge er medlemmer, sier vi frimodig at alle mennesker *angår* kirken. Da må vi arbeide med *hvordan* vi viser dette i praksis.

Noen ganger tvinger behovet for samarbeid med andre trossamfunn seg på i forbindelse med ulykker og krisesituasjoner, eller når begivenheter markeres i familier der flere religioner er representert. Men det kan være like viktig å etablere gode og respektfulle relasjoner til representanter for andre religioner i perioder når behovet ikke er like akutt. Mange steder kan det være aktuelt for menigheten å ta initiativ til slik kontakt eller å respondere positivt når andre tar slike initiativer.

Vinteren 2006 fikk vi demonstrert både hvor utfordrende møtet mellom religioner kan være og hvor verdifullt tillitsfull kontakt mellom troende er. Striden etter trykkingen av de omstridte karikaturene av profeten Muhammed viste at religion kan sette sterke krefter i bevegelse, og at det kan være vanskelig å forstå andres tanker og følelser. De voldsomme reaksjonene forskjellige steder i verden skremte mange. I Norge gikk bølgene høyt, men her erfarte vi samtidig hvordan femten års kontaktarbeid mellom muslimske og kristne ledere ga grunnlag for gode og nyanserte samtaler, også når striden raste som verst. For de som var involvert i samtaler, ble det tydelig at konflikten ikke dreide seg om at to religioner sto mot hverandre.

Den viktigste grunnen til at mennesker med ulik tro må snakke med hverandre og arbeide sammen, er at vi deler én og samme klode, og derfor må finne måter å leve sammen på. Krig og vold ødelegger livsbetingelsene for mange mennesker. Overforbruk og urettferdig fordeling i noen deler av verden fratrukker andre mulighet til å utfolde seg, og miljøødeleggelser kan få uoverskuelige konsekvenser. Utfordringene er så store at ingen egentlig har råd til å dyrke fram konflikter. Vi må søke etter felles løsninger for å sikre et trygt livsmiljø for nåværende og kommende generasjoner, der jordas goder blir fordelt rettferdig.

De praktiske utfordringene reiser også teologiske spørsmål: Hvordan tenker vi om dem som har en annen tro, og hva er egentlig en annen tro? Tror vi på samme Gud? Hva lærer kirken om frelse for dem som har en annen tro? Og hva er egentlig sannhet? Disse spørsmålene har vært stilt i kirken gjennom generasjoner. Samtidig er betydningen av dem stadig vekk ny. Måten vi svarer på formes av den konkrete situasjonen vi står i, og som vi allerede har pekt på, er den religiøse konteksten i vårt samfunn i rask endring. Selv om dette dokumentet ikke gir klare og entydige svar på disse spørsmålene, ligger de under når vi i det følgende reflekterer teologisk med utgangspunkt i konkrete situasjoner i Norge tidlig på 2000-tallet.

Troende møter troende

I religionsmøtene møter vi aldri religion som en abstrakt virkelighet. Vi møter alltid andre religioner i konkret form: en gjenstand, et rom, en tekst eller et annet menneske. De mest utfordrende – og ofte de mest spennende – religionsmøtene er møtene ansikt til ansikt med personer av en annen tro, når troende møter troende.

Mennesker er forskjellige, både kristne mennesker og andre mennesker. Derfor skal vi i utgangspunktet være forsiktige med å forestille oss en religion som noe vi kan legge under et mikroskop og beskrive presist og objektivt i alle detaljer. Møtet mellom kristendom og islam er ikke en ting vi kan uttale oss allmenngyldig om. Det er snarere noe som skjer, hele tiden og på mange steder. For hver enkelt troende som møter en annen troende, arter møtet seg litt forskjellig. Derfor er vi tilbakeholdne med å generalisere og oppstille absolutte regler for hva vi kan og ikke kan si og gjøre.

Mangfoldet av mennesker og religioner gjør dialog både vanskelig og nødvendig. Men ulikheter til tross har vi også alle noe felles: Alle mennesker lengter etter å få tilfredsstilt grunnleggende behov: mat, sikkerhet, helse og det å høre til i et fellesskap. Det sier oss at det er mulig å etablere relasjoner også der forskjellene er meget store.

Det å etablere en relasjon til et annet menneske innebærer alltid i en viss forstand å gjøre seg sårbar. Vi tar sjansen på å slippe noe av det

sikre og å bli påvirket på måter vi ikke kan forutse. Møtet med andre religioner kan likne litt på situasjonen de første kristne sto oppe i da de diskuterte hva slags kjøtt de kunne spise. Kjøtt som ble servert, kunne være ofret som del av andre religioners gudsdyrkelse. Kunne de kristne dermed uforvarende komme til å dyrke avguder i sin omgang med mennesker av annen tro? Til det svarer Paulus at det ikke finnes andre guder: "For oss er det bare én Herre, Jesus Kristus" (1. Kor 8,6). Det gir den kristne en stor frihet, men friheten må forvaltes på en ansvarlig måte. "Jeg har lov til alt, men ikke alt gagnar."

Vi kan ikke i utgangspunktet være sikker på at alle møter med andre religioner er til gagn, men det er heller ingen grunn til å la frykt for å trå feil avholde oss fra å møte andre. Ved å ta sjansen på åpenhet mot annerledes troende kan vi også oppleve å vinne mye: Vår kunnskap om og forståelse av andre mennesker øker. Ofte kan også vår egen tro berikes av å bli kjent med andres religiøse erfaringer og refleksjoner. Kanskje kan vi til og med oppleve at Gud selv kan møte oss gjennom andre som ikke deler vår tro.

Makt og avmakt

I alle relasjoner mellom mennesker er det også et maktforhold. Noen ganger er det veldig tydelig hvordan makten er fordelt, andre ganger kan det være vanskeligere å forstå maktforholdene. Det er ikke i seg selv galt at makt er ulikt fordelt i en relasjon. Det er ofte ikke til å unngå. Ulikheten vil dessuten sjelden bli borte selv om begge parter bestreber seg på at den skal få minst mulig praktisk betydning. Det er derfor nødvendig å reflektere over makten i interreligiøse relasjoner, også teologisk.

Når religioner møtes er det ofte én som representerer en majoritet og en annen som representerer en minoritet. I Norge vil representanter for Den norske kirke alltid representere majoritetsreligionen. I tillegg til å ha en lang historie som flertallets religion, har Den norske kirke også gjennom historien nytt godt av en rekke privilegier som ikke har blitt andre religioner til del. Likevel vil en del kristne samtidig ha opplevelsen av at de representerer et mindretall. Noen kristne opplever at de verdier og holdninger som de holder for vesentlige, utfordres av

storsamfunnets, og dermed majoritetens, holdninger. For de aller fleste representanter for andre religioner i Norge vil denne opplevelsen likevel være sterkere.

Makt er ikke kun et spørsmål om tallmessig styrke. Det har også å gjøre med hvem som beveger seg på hjemmebane og hvem som er på bortebane. I Norge vil ofte norsk språk, norske samværsformer og den bredere norske referanserammen bety at kristne, og særlig medlemmer av Den norske kirke, er kulturelt og språklig på hjemmebane. Dette bør få praktiske konsekvenser slik at man så langt det er mulig tilrettelegger for andres likeverdige deltakelse.

Slike ulike maktforhold har også betydning for den teologiske refleksjonen. De første kristne tilhørte en liten og ofte forfulgt minoritet. Det nye testamentets tekster er blitt til mot en slik bakgrunn. I dag er situasjonen helt annerledes. En ansvarlig fortolkning av Bibelen og kirken tradisjon forutsetter at vi tar hensyn til endringene på dette området. For eksempel vil en uforsonlig omtale av andre religioner ha en annerledes klang når den uttales av en forfulgt minoritet mot forfølgerens religion, i forhold til når den gjentas av en majoritetskirke med historiske privilegier.

Språket vårt rommer også et maktaspekt. Språklig makt utøves for eksempel når forenklete bilder og stereotyper brukes til å beskrive dem som tenker og tror annerledes. Alle religioner har elementer i sin tradisjon som kan utnyttes og misbrukes til å legitimere vold og overgrep. Dette er maktmisbruk som også bør møtes med teologiske argumenter.

Felleskap med Gud og hverandre

Behovene i en flerreligiøs verden gjør at vi inviteres til å møte annerledes troende med åpenhet. Men religionsmøtet er ikke noe som påtvinges kristendommen utenfra. Vår egen kristne tradisjon tilsier nettopp at vi møter andre med et blikk for det som knytter oss sammen, og med respekt for de ulikhetene som vi ikke kan komme bort fra. Ikke minst troen på Gud som både én og tre, treenighetslæren, gir retning for den teologiske tenkningen om andre religioner.

I den kristne tradisjon har vi lært å omtale Gud i relasjoner: Gud er en evig relasjon og bevegelse mellom Fader, Sønn og Hellig Ånd – Skaper, Frigjører og Livgiver. Relasjoner innebærer både avstand og tilknytning, likhet og ulikhet. Relasjoner og fellesskap er en egenskap ved Gud selv, og menneskets mål beskrives også som fellesskap: fellesskap med Gud og med andre mennesker. Fellesskap er noe annet enn enhet. Fellesskapet opphever atskillelse, men ikke forskjeller.

Den kristne troen på en treenig Gud er også utgangspunktet for hvordan kristne kan møte alle mennesker: Forskjeller er ikke i seg selv imot Guds vilje og planer for verden, og møtet med andre mennesker skal ikke romme forsøk på å utviske ulikhetene mellom oss.

Når vi bekjenner oss til den treenige Gud, holder vi fast noen viktige sannheter for møtet med andre. Troen på Gud som skaper sier oss at *alle* mennesker er skapt i Guds bilde. Gudligheten gjelder også alle dem som ikke selv tror de er skapt av en nådig og kjærlig Gud. Derfor har alle mennesker det samme verd. Vi kan gjenkjenne noe av oss selv i et annet menneske, selv når troen ikke forener, og vi gjenkjenner grunnleggende sett Guds eget bilde i den andre.

I kapittel 5 vil vi komme tilbake til hvilke ressurser kirkens tradisjon og troen på den treenige Gud gir kristne troende som møter andre troende.

Kapittel 2

Blandete ekteskap

Live er kjæreste med Aslam. Hun er vokst opp i Grimstad og er kristen. Aslam har vokst opp i Oslo og er muslim. Hans foreldre kommer fra Pakistan. De har vært sammen i to år, og de er svært glade i hverandre. De har mange felles interesser og kan dele mye: Musikk, film, politisk engasjement, en rekke verdier, trening og kafébesøk. Hennes familie har tatt godt imot Aslam, og hans familie har vært vennlige og imøtekommende mot Live. Nå tenker de på å gifte seg. De har hatt alvorlige samtaler om temaet, og foreldrene på begge sider har hatt synspunkter å komme med.

"Mine foreldre vil at vi skal gifte oss i kirken," sier Live.

"Og mine vil at det skal skje i moskeen," sier Aslam.

De er i klemme. Ingen av dem ønsker å såre sine familier. De vil finne sin egen vei. Men det er ikke lett å finne en vei som er like gangbar for en jente fra Sørlandet og en norsk-pakistansk gutt fra Oslo. Det er mange og sterke krefter som har meninger om hvilken vei de bør velge. Skal barna oppdras i kristen eller muslimsk tro? Skal de døpes? Må Live tilpasse seg kjønnsrollene i Aslams familie og Aslam kjønnsrollene i Lives? Kan Aslam fortsette å gå i moskeen og Live i kirken også etter at de har giftet seg? Må begge dempe ned sin religiøse forankring for at forholdet skal overleve? Må Live anerkjenne at Aslam skal ha siste ord i viktige familiesaker i kraft av å være mann?

Hvilke råd bør Den norske kirke gi henne? Bør hun for eksempel ta opp spørsmålet om rett til skilsmisse før hun gifter seg? Bør hun prøve å få Aslam og familien hans til å love at de skal behandle henne som en fri, likeverdig og selvstendig kvinne? Kan hun kreve på forhånd at eventuelle barn skal oppdras i hennes tro, og ikke i hans? Og hvordan bør hun forholde seg til alle i familien og vennekretsen som har sterke meninger om disse spørsmålene og som noen ganger avslører liten kunnskap eller fordommer mot muslimske miljøer?

Et utfordrende møte

Et av de mest utfordrende religionsmøter mennesker kan oppleve, er når de innleder samliv med en person som hører til en annen religion enn deres egen. Slike møter er utbredte i et moderne pluralistisk samfunn: Kristne blir samboere med humanetikere eller gifter seg med sikher eller muslimer. Som en følge av et stadig mer multireligiøst samfunn, krysses religionsgrenser i forbindelse med ekteskap og samboerforhold.

”Blandete ekteskap” kalles dette tradisjonelt. For de kristne er temaet like gammelt som kirkens historie. I Bibelen ser vi at de kristne tidlig måtte ta stilling til situasjoner der ektefeller ikke delte den samme tro. Paulus argumenterte praktisk og fornuftig og mente tydeligvis at det er fullt mulig å fortsette et ekteskap selv om den ene er kristen og den andre ikke (1 Kor 7,12ff). Spørsmålet har sannsynligvis vært mer brennbart senere i kirkens historie, ikke minst i forhold til jødedommen og senere til islam. Ortodokse jøder har inntil våre dager krevd at jøder finner ektefeller som deler samme tro. Innen islam har det vært vanlig å godta at menn kan finne seg jødiske eller kristne hustruer, men barna skulle oppdras muslimsk, og ikke-muslimske kvinner har som regel konvertert til islam i forbindelse med ekteskap med muslimer. I dag er bildet mer nyansert både når det gjelder ekteskap mellom jøder og kristne og mellom muslimer og kristne.

Innen den kristne kirke har en hatt sin egen problematikk knyttet til spørsmålet om ”blandete ekteskap”. Dette gjelder særlig forholdet mellom katolikker og protestanter, og forholdet mellom protestanter og ortodokse. Helt inn i vår egen samtid har det i enkelte kulturer vært kontroversielt hvis en katolikk og en protestant inngikk ekteskap, for eksempel i Nord-Irland eller i en del franske, tyske og amerikanske miljøer. Noen av problemene kan sies å være kulturelle og handler om hvordan familier med to konfesjoner skal innrette barneoppdragelse, katekese, dåp og gudstjenesteliv. Andre spørsmål henger sammen med ulike teologiske og etiske syn på hva et ekteskap er. I den katolske og ortodokse tradisjon er ekteskapet mellom mann og kvinne et sakrament og dermed ifølge sitt vesen uoppløselig. I den protestantiske, og særlig i den lutherske tradisjon, oppfatter

man i større grad ekteskapet som en verdslig ordning. Disse ulikhetene har fått konsekvenser både for synet på hva som er en rett inngåelse av ekteskap og for spørsmålene om skilsmisse og gjengifte.

Kjønn og religionsfrihet

Ett dilemma handler om forholdet mellom religionenes rett til selv å bestemme over sine indre anliggender og norske borgeres rett og plikt til å følge de normene som er nedfelt i det norske lovverket. På flere punkter finnes det konfliktstoff. Ikke bare mellom ulike religiøse livstolkninger, men også mellom verdier i de religiøse miljøene og verdier i det norske, sekulære storsamfunnet.

Prinsippet om trosfrihet er tydelig ivaretatt i Grunnloven. Forholdet mellom kjønnene er ikke omtalt i Grunnloven, men i loven om likestilling mellom kjønnene og i FNs kvinnekonvensjon som Norge har sluttet seg til uten forbehold. I likestillingsloven er det gjort unntak for indre forhold i trossamfunn. Det er blitt tolket slik at offentlige myndigheter ikke fremmer krav om at kvinner skal ha samme adgang som menn til stillinger og lederposisjoner i trossamfunn. Men ut over dette er det ikke adgang til å etablere en kvinnekondiskriminerende praksis under henvisning til trosfriheten.

Minoritetene og storsamfunnets normer

I 2003 skapte en endring i ekteskapsloven store konflikter i forhold til flere religiøse miljøer i Norge. Stortingets opprinnelige vedtak inneholdt et krav om at alle som gifter seg i Norge, må undertegne en erklæring om anerkjennelse av gjensidig rett til skilsmisse. Forslaget møtte skarpe protester fra flere religiøse ledere, blant annet i den katolske kirke der en tradisjonelt ikke anerkjenner skilsmisse på grunn av synet på ekteskapet som et sakrament. Vedtaket er siden blitt omgjort, men det belyser ett av mange dilemmaer samlivspraksis og familierett møter i et pluralistisk samfunn: Menns og kvinners gjensidige rett til skilsmisse er ansett som en vesentlig verdi i det norske storsamfunnet, og denne rett anerkjennes også av lutherske teologer og etikere. Men verdens største kristne kirke, den katolske, anerkjenner ikke denne retten.

De fleste trossamfunn i Norge tilhører verdensomspennende organisasjoner og nettverk. En katolsk menighet i Norge kan ikke endre ekteskapssyn og skilsmissepraksis etter egen oppfatning og samtidig være del av Den romersk-katolske kirke. Norske sikher, hinduer, muslimer eller medlemmer av Det Mosaiske Trossamfund er i en liknende situasjon. Det gjør at religionsmøter på det individuelle plan får mange forskjellige fasetter: Religiøst aktive mennesker i Norge er norske, men i varierende grad representerer de også tradisjoner og organisasjoner i verdenssamfunnet.

Et luthersk syn på ekteskapet

I den lutherske tradisjon regner man ikke ekteskapet som et sakrament, men som en verdslig ordning. "Verdslig" betyr ikke at ekteskapet ikke har noe med Gud å gjøre, for verden tilhører Gud. Ekteskapet er et sted der en tar imot kallet fra Gud Skaper til å leve et godt og fruktbart samliv på jorden.

Martin Luther skrev flere tekster om ekteskapet. Han argumenterte for at det ekteskapelige samliv på ingen måte var en mindreverdig livsform i forhold til munkenes, nonnenes og prestenes liv i sølibat. Tvert imot: Ekteskapet er å forstå som et kall fra Gud på lik linje med andre kall Gud gir menneskene i verden. Ut fra dette grunnsynet argumenterte han også for at prester skulle kunne gifte seg, og han var sterkt kritisk til den delen av den kirkelige tradisjon som hyllet askesen og avholdenheten på bekostning av seksualitet og samliv. Martin Luther argumenterte også imot å se ekteskapet som et sakrament. Sakramentstatusen var en viktig begrunnelse for at ekteskapet hørte inn under kirkeretten. Ifølge Luther hørte ekteskapet inn under det verdslige regiment, på samme måte som alle andre ordninger i samfunnet som skal sørge for gode og trygge rammer rundt menneskelig samliv.

I ettertiden har disse perspektivene vært viktige grunntrekk i de lutherske kirkenes syn på ekteskapet. Mange samlivsspørsmål har vært debattert også i disse kirkene – for eksempel synet på skilsmisse og gjengifte og i senere tid synet på samboerskap og homofilt partnerskap. Men selve grunnprinsippet om at ekteskapet er en verdslig ordning – ikke en særlig religiøs institusjon – har det vært bred enighet om innen

den lutherske tradisjon. Ekteskapet er en varig, forpliktende og trygg ramme rundt et best mulig samliv for to voksne mennesker og mulige barn.

Dette perspektivet får noen konsekvenser for synet på blandete ekteskap. En luthersk kirke vil for eksempel uten videre akseptere ethvert offentlig inngått ekteskap som et fullverdig ekteskap. Ekteskapet kan inngås hos byfogden eller i kirken, i en katolsk eller en ortodoks seremoni, i en jødisk eller muslimsk. Det lutherske synet vil være at ekteskapet er like gyldig uansett, nettopp fordi ekteskapet først og fremst er en verdslig ordning. Derfor har en luthersk kirke ingen problemer med hvor ekteskapet inngås, og det finnes ingen krav eller sterke anbefalinger om at et medlem av Den norske kirke må gifte seg i sin egen kirke.

Men dette betyr ikke at en fra Den norske kirkes side er blind for de utfordringer og problemer mennesker kan møte i et blandet ekteskap eller samboerforhold. Det kan være sårt for to mennesker å ikke kunne dele så viktige livsområder som troen og den religiøse praksisen. Det gjelder særlig i de situasjonene der avstanden blir stor ikke bare i teologi og livstolkning, men også i praksis. Det kan for eksempel være situasjonen for en aktiv kristen og en aktiv muslim som begge ønsker at deres tro skal få konsekvenser for livsrytme og religionsutøvelse. Utfordringene blir gjerne enda større hvis det kommer barn i forholdet og paret må ta stilling til spørsmål om dåp, omskjærelse og religiøs oppdragelse.

Disse perspektivene fører til at en fra Den norske kirkes side ikke har noen *teologiske* innvendinger mot et blandet ekteskap: Kristne mennesker kan gifte seg med hvem de vil, hvor de vil. Men i luthersk etikk stiller en krav til ekteskapets innhold: *Ekteskapet skal gi best mulig livsbetingelser for dem som lever i det!* Derfor vil kirkens råd være at ektefellene krever respekt av hverandre og gjør det de kan for å fremme likeverd og like rettigheter for begge parter. I praksis innebærer dette at en vil råde de to til å inngå gode og forpliktende avtaler om hvordan de skal innrette sin religiøse praksis i et blandet ekteskap, både for de voksnes liv og for eventuelle barn, og som ikke går på akkord med noen av partenes integritet.

Spørsmål til videre samtale og refleksjon

- Teksten vektlegger at det i luthersk etikk ikke stilles krav til hvem som kan gifte seg, men til innholdet i ekteskapet – att det skal ivareta begge parter og romme utviklingsmuligheter for dem begge. Hvilke grunnholdninger bør være på plass for å kunne sikre et slikt rom? Hvilke holdninger mener dere eventuelt vil representere en trussel mot dette?
- I et blandet ekteskap, som i et ikke-blandet ekteskap, må begge parter strekke seg langt for å få samlivet til å fungere godt. På hvilke områder må man sannsynligvis strekke seg lengre i et blandet ekteskap enn i et ikke-blandet? Hvor langt mener dere at man eventuelt kan strekke seg?
- Dersom paret får barn, er det naturlig at religiøs tilhørighet avklares. Ut fra hvilke hensyn kan dette gjøres? Hvordan kan et barn gis mulighet til å få innføring i begge religioner og tenkesett samtidig? I hvilken grad kan barn oppdras til å ha like sterk tilhørighet til to forskjellige religioner med hvert sitt verdisystem? Hvis barna gjennom den religionen de primært oppdras i, blir knyttet sterkere til én av foreldrene – hva skjer i så fall med den andre?
- Hvis et barn i et blandet ekteskap blir døpt, hva legger man da i den relasjonen som etableres til andre kristne? Hvilken betydning mener dere dette vil få for videre trosopplæringsarbeid?

Kapittel 3

Felles bønn

Muhammad Akhbar er leder for Religionsrådet på Stordal, en bydel i en av de større byene i Norge. I Religionsrådet deltar representanter fra Den norske kirke, tre andre kirkesamfunn, to muslimske organisasjoner, en buddhistisk forening, og en representant for sikhene. Det har vært mye uro på Stordal i det siste. Politiet er stadig innom og arresterer ungdom som har begått kriminalitet etter mørkets frambrudd. Alle kjenner på seg at Stordal er i ferd med å endre karakter til det verre. Tilflyttingen har stoppet opp, og barn rådes til å holde seg innomhus på kveldstid.

Muhammad Akhbar ønsker å kalle inn Religionsrådet for å diskutere om man som religiøse troende i området kan gå sammen for å gjøre noe. Sigurd er invitert som menighetsrådsmedlem i Stordal menighet. På møtet blir det en god diskusjon om ulike tiltak for å stoppe voldsbølgen i nabolaget. De som er med, opplever alle å være del av noe som er større enn hva de hver for seg kunne fått til, og som sannsynligvis bydelsmyndighetene ville hatt begrensede ressurser for å få til. Akhbar takker for møtet og spør om man ikke skulle samles flere ganger. Nytt møte settes opp. "Kanskje vi også skulle samles til bønn for å be over det som bekymrer oss akkurat nå," sier han. "Kanskje du, Sigurd, kunne lage et opplegg for en slik samling, dersom du synes det er OK?". "Jeg skal tenke på det," sier Sigurd, og tar avskjed vel vitende om at dette kommer det til å bli sak om på neste menighetsrådsmøte.

Ganske riktig. Presten Trude er ikke spesielt begeistret for ideen: "Dette trengte du jo ikke å ta opp med til menighetsrådet. Du vet jo hva vi mener om slik religionsblanding?". "Kanskje det, men det er jo en ny situasjon dette her, er det ikke?" svarer Sigurd. "Nei, hvorfor det? Jesus har jo sendt oss for å døpe og lære, ikke for å prate og late som om vi ber til samme Gud," svarer Trude prest. "Men, må vi be til samme Gud for å be sammen, da?" spør Sigurd. "Holder det ikke at vi føler behov for å samles i en vanskelig situasjon? Det er jo

ikke snakk om at jeg har blitt muslim av dette!". "Nei, det er greit alt det der, men jeg tror faktisk ikke det er en riktig prioritering av menigheten å delta på dette. Til nød kan vi møtes for å snakke om det som har hendt i det siste, men vårt egentlige kall her på Stordal er å formidle troen på Jesus til dem som ennå ikke kjenner ham."

Ny situasjon – nye utfordringer

Dette eksemplet er oppdiktet, men sannsynligvis ikke helt fjernt fra hva kristne kan oppleve på steder i Norge hvor religionsmangfoldet er fram-tredende og hvor Den norske kirke ikke er i en så markant majoritetsposisjon som andre steder. Møtet mellom ulike religioner kan bestå i det personlige møtet over et hagegjærde, på foreldremøte, på trening, på jobb, i KRL-faget i klasserommet, eller på samlingsstund i barnehagen. Kontaktflatene rykker nærmere, og vi utfordres på hvor våre grenser går i møte med nærkontakt, både fysisk, mentalt og åndelig. Slike utfordringer er ikke fremmede for det bibelske materialet (for eksempel Jesu møte med samaritanerne, eller Paulus' møte med romersk religion), og vår egen trostradisjon har dype røtter i en annen religion – jødedommen.

Eksemplet fra Stordal beskriver en form for menneskelig og åndelig samvær som for mange kristne vil oppleves som svært utfordrende. Vel kan man gå sammen for å skape en bedre bydel for barn og ungdom, men be sammen, er det riktig da? Og hvis man ikke gjør det, har man da vært et dårlig medmenneske på Stordal? At felles bønn oppleves som utfordrende eller problematisk, henger trolig sammen med bønnens karakter av intimitet med den/det man ber til (Gud). Og dersom man mener at man ikke ber til den/det samme, så blir det problematisk å be sammen.

På den annen side vil bønner ofte på en sterk måte uttrykke våre dagligdagse erfaringer som vi deler med alle mennesker uavhengig av trostilhørighet. I en familie der den ene av foreldrene er kristen, og den andre tilhører en annen religiøs tradisjon, kan dette spisse seg til. Kan man i en slik situasjon etablere et felles rom for bønn i hjemmet? I det følgende vil en slik "sengekantssituasjon" og eksempelet fra Stordal fungere som illustrasjoner på hvordan vi kan forholde oss til bønn på tvers av religions-tilhørighet.

”Én verden i sorg”

Etter tsunamikatastrofen 2. juledag 2004 ble det arrangert en inkluderende og felles høytidelighet i Oslo Rådhus (16.01.05) med tittelen ”Én verden i sorg”. Her ble det framført taler av representanter for Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, som er en fellesorganisasjon for de fleste tros- og livssynssamfunn i Norge. I tillegg ble det framført tekster, bønner og sanger fra de ulike trostradisjonene. Fra Den norske kirke ble ”Jeg folder mine hender små” av Torbjørn Egner framført. Fra jødene og muslimene ble det framført tekster fra Talmud og Koranen – mye som man som kristen kunne kjenne seg igjen i. Fra andre representanter ble det framført tekster som var nærmest uforståelige for en som er oppdratt i en kristen tro. Men hva skal vi egentlig tenke om et slikt arrangement? Er det greit å stille seg opp side ved side ved en slik anledning for å lese opp fra hverandres hellige tekster og be bønner fra ulike tradisjoner? Eller har vi da gått over streken i forhold til å blande ulike religioner?

Multireligiøs bønn og interreligiøs bønn

Det kan være fornuftig å skille mellom en slik situasjon og den situasjonen som ble skissert i innledningseksempelet. På Stordal var det en bønnesamling man hadde i tankene, der man så for seg en forening av gode mennesker rundt en felles åndelig virkelighet (Gud). I Oslo Rådhus var det snakk om å få hver sin tilmålte tid for å framføre noe fra ens egen tradisjon.

Vi kan kalle markeringen i Oslo Rådhus for *multireligiøs bønn* (der man ber parallelt, side om side), mens bønnesamlingen på Stordal kan kalles *interreligiøs bønn* (der man er forenet i bønn). Fordelen med den multireligiøse bønningen er at den i sterk grad ivaretar integriteten til den enkelte som ber, eller den tradisjonen som er involvert med et bidrag. Svakheten med den er at man i liten grad møtes på tvers av de grensene som religiøst sett skiller oss.

Det motsatte kan vi si om den *interreligiøse bønningen*. Her er nærheten til de annerledestroende større: Vi kan lytte, lære, se forskjeller og kanskje til og med se nye sider ved vår egen tro. Samtidig kan det være en fare for at vi i møte med de andre nedtoner det vi tror på, og

i verste fall oppgir sentrale sider ved vår kristne tro til fordel for det vi opplever å ha til felles med venner fra andre religiøse tradisjoner. Det må også sies at det som arrangeres som en form for multireligiøs bønn, i praksis kan oppleves som en interreligiøs bønn. Dette vitner om at det til syvende og sist bare er den som ber, som kan si hva hun eller han har vært med på.

Multireligiøs bønn – integritet og tilbakeholdenhet

Man kan se for seg ulike situasjoner der noen ønsker å samle mennesker fra ulike religiøse tradisjoner til multireligiøs bønn. Det kan skje som en åpen invitasjon knyttet til hverdagslige behov. Andre ganger vil man føle seg tvunget til å søke en felles arena for bønn og åndelig samvær når kriser oppstår, enten det er lokalt, nasjonalt eller internasjonalt. I slike situasjoner vil multireligiøs bønn være en mulighet, men da er det særlig to faktorer som vil veie tungt:

Den ene har å gjøre med *integritet*. Det er viktig at vi som kristne kan delta som de vi er, nemlig kristne mennesker. Det andre dreier seg om *tilbakeholdenhet* i forhold til det å formulere hva som er fellesreligiøst: Man kan lett stå i fare for å konstruere formuleringer for å skape en felles åndelig plattform. En slik plattform kan lett framtre som en samling av fellesnevner som ingen egentlig føler noe sterk fortrolighet med eller forpliktelse på. Uansett er man i et slikt tilfelle i ferd med å passere terskelen over til interreligiøs bønn.

Kristen tro og interreligiøs bønn

Hvorvidt vi som kristne med god samvittighet kan delta i et nærmere interreligiøst fellesskap omkring bønn, er omstridt. Teologer har besvart dette spørsmålet ulikt, og man kan kanskje si at dette er et spørsmål hvor kristne utsetter seg for en viss risiko. Er interreligiøs bønn en form for utroskap mot Gud, eller kan vi se på det som et uttrykk for en trygg tro som risikerer seg selv i kjærlighet til dem som har en annen tro?

Noen vil si at en slik form for bønn ikke er noe som kristne bør befatte seg med, rett og slett fordi man ikke kan forenes i bønnen. De som ber, vil ha ulike adressater for bønnene, og følgelig vil ethvert felles-

skap bare være et tilsynelatende fellesskap. Hva har for eksempel den treenige Gud i kristendommen å gjøre med Allah i islam? Eller hva Kristus å gjøre med intethet i buddhismen? Vi kommer i bunn og grunn fra forskjellige tradisjoner, og det kan ikke felles bønn glatte over. Noen vil også mene at mennesker av en annen tro regelrett representerer onde åndsmakter eller avgudsdyrkelse, selv om det bare finnes én Gud og Skaper (jf. Paulus diskusjoner i 1. Kor 8 og 10). Følgelig er det helt nødvendig for kristne å avstå fra ethvert åndelig fellesskap med andre. Man kan gjerne diskutere trosspørsmål, men troen kan bare praktiseres hver for oss, vil man kanskje si.

Andre vil si at vi kan delta i en fellesbønn dersom disse bønnene anses for å være en bestanddel av den kristne tro, men som i neste omgang (ikke i bønningen) må integreres i den større trosvirkeligheten som troen på den treenige Gud representerer. I et slikt tilfelle må det være snakk om bønner som ikke er knyttet til en bestemt liturgisk handling eller rite. På denne måten kan vi for eksempel be Sure 1 (Åpningsbønningen) i Koranen med muslimer, fordi det ikke er noe der som ikke kan tenkes å inngå i formuleringen av den kristne tro. Dersom en slik bønn bes av muslimer og kristne som er samlet, vil ord som "nåderik" og "barmhjertig" skape ulike klangbunner hos dem som deltar. Alle typer bønner står i en bestemt historisk og religiøs sammenheng. For kristne er det umulig å bruke slike ord uten dypest sett å forstå dem i lys av troen på Jesu liv og død. Denne forståelsen vil derfor klinge med i bønningen, selv om den ikke uttales, og uten at det forstyrrer muslimens utbytte av å be den samme Suren innenfor rammen av Koranen. Noe tilsvarende kunne vi ha sagt om Frans av Assisis bønn. Dette er en bønn som andre av Abrahams barn (kanskje også andre?) vil kunne be sammen med kristne, med grunnlag i troen på den ene Gud og Skaper. I forhold til jødene vil i tillegg Salmenes bok være felles bønnestoff, som i kristne liturgier er en integrert del av vår kirkes ordning.

Atter andre vil si at det at noen i det hele tatt vil be, er et uttrykk for at Gud ved Den hellige ånd arbeider med mennesker. Ja, det hører til det å være menneske å bøye seg mot jorden i påkallelse av Gud, eller hva man velger å kalle den man ber til. Om bønningen er "korrekt" i kristen forstand er underordnet. Og dersom man forstår Den hellige

ånds virke til også å gjelde utenfor kirken, kan fellesbønn være et sted hvor man selv kan oppleve å utforske Åndens virke hos mennesker av annen tro. Bønn er ikke bare vår henvendelse til Gud med våre behov, men også stillhet og åpenhet foran Guds ansikt. Med en slik tilnærming kan det hende at man også oppfatter at bønnene hos de andre troende retter seg mot den treenige Gud, selv om den enkelte troende ikke ville ha uttrykt seg slik. Kanskje kan vi her tenke at selv om bønnen ikke inneholder alle de korrekte formuleringene som raskt ville identifisert den som kristen, så vil holdningen til det som er større enn oss mennesker, og ikke minst hjertets språk, vise om det er en bønn som er rettet mot Gud.

Selv om de fleste vil vegre seg for å bringe interreligiøs bønn inn i en rituell eller liturgisk sammenheng, vil man kanskje være åpnere for slik bønn utenfor liturgiske situasjoner og rituelle sammenhenger. Den frie bønnen, for eksempel ved sengekanten, kan nettopp være et slikt sted hvor menneskets sukk og lengsler uttrykkes, mer enn å være et sted hvor teologiske sannheter defineres, slik det kan være i en gudstjeneste. Med en slik tilnærming kan man se Paulus' ord om Ånden som kommer oss til hjelp i vår svakhet (Rom 8) som et ord om nettopp dette: Bønnen er dypest sett vår ydmyke mottakelighet overfor det Gud har å gi oss. Kanskje kan fellesbønnen vise oss at "Gud er alles Far," (Ef 4,6) og "lar det regne over dem som gjør rett og dem som gjør urett" (Matt 5,45)?

Videre vil vi stille 5 spørsmål som kan være ekstra brennbare når det gjelder bønn i en tverreligiøs sammenheng:

1. Innebærer felles bønn at vi tror på den samme gud?

Som kristne tror vi at det bare finnes én Gud, og at han er alles Far (Ef 4,6). Jesus har videre lært oss å komme fram for Gud i bønn, lik et barn som henvender seg til en forelder (jf. Fadervår). Det finnes derfor ingen annen enn Gud å be til, og som kristne kjenner vi ingen annen vei til Gud enn den Kristus har vist oss. Vår vei er derfor å be i Jesu navn. Siden bønn i andre navn ikke uten videre kan anerkjennes som bønn i Jesu navn, gjenstår det for oss mennesker å få kjenne den dypeste betydningen av slik bønn. Det innebærer samti-

dig at det er teologisk problematisk å regelrett forkaste andres bønn som avgudsdyrkelse, eller som med nødvendighet å stå i kontakt med andre åndsmakter. Like fullt er det viktig å fastholde behovet for å skjelle mellom sann gudstro og kontakt med åndsmakter som står troen på Gud imot. Denne dobbeltheten, med rom for både samvittighetsfrihet og selvbegrensning, er sterkt framme i 1. Kor 8 og 10.

2. Må man be i Jesu navn?

Svaret på det er både ja og nei. Som kristne ber vi alltid i Jesu navn, men det betyr ikke at Jesus-navnet alltid må nevnes. Jesus-navnet er Jesus-personen. Bønner fra Salmenes bok og Fadervår er eksempler på alle de bønnene vi som kristne ber uten å nevne navnet Jesus. Samtidig vil navnet Jesus, forstått som personen Jesus Kristus, alltid klinge med når slike bønner bes.

3. Hvem kan vi be for?

Mange har opplevd at mennesker som ikke deler den kristne tro, har bedt om forbønn, enten ved sykdom, for noen man er redd for, eller som en velsignelse av huset sitt. En del kirkelige ansatte i offentlige institusjoner som forsvar, helsevesen, fengsler eller utdanningsinstitusjoner, opplever dette ofte. Det samme gjelder misjonærer i tjeneste i kulturer med andre religionsinnslag. Det normale vil da være å be en kristen bønn for vedkommende, ofte også knyttet sammen med en sjelesørgerisk samtale. Det er jo det vedkommende ber om av deg som kristen. Om man videre bør inngå i en fellesreligiøs bønn, jf. det som ble omtalt ovenfor, blir en annen vurdering.

4. Personlig eller privat?

Dersom jeg kommer til at det ikke er riktig å delta offentlig i en interreligiøs bønnesamling, er dette da til hinder for at jeg kan delta på privat basis? Finnes det for eksempel muligheter til felles bønn på sengekanten til et barn for to foreldre som ikke deler samme tro – om enn bare i form av en stille bønn, der framtiden til barnet blir lagt fram for den skapermakt som er større enn oss, og som bærer oss hver dag?

Bønnen er på mange måter hjertets språk, og er slik dypt personlig. I dette vil vi finne en samhörighet med alle mennesker som bringer med seg sine liv og lengsler inn i bønningen. Og jo nærmere fellesskapet er, jo vanskeligere vil det være å ikke kunne være felles om bønningen. Likevel vil kristen bønn alltid være innrammet av et kollektivt perspektiv: Når du ber, ber du sammen med alle de hellige, både dem som lever (dine kristne søsken) og dem som har gått i forveien for oss. Av denne grunn vil det i prinsippet være vanskelig å anerkjenne en bønn som ikke kan skje åpenlyst, fordi det vil gi inntrykk av uakseptabel religionsblanding. Andre grunner kan imidlertid tale for at mennesker samles til bønn på tvers av religionsgrenser uten at dette nødvendigvis må skje i full offentlighet. Og der hvor de menneskelige behov veier tyngre enn den religionsdefinerende funksjonen av bønningen, vil man kunne gå lenger enn i en offentlig, rituell sammenheng.

5. Kan jeg miste troen av å be sammen med mennesker av annen tro?

Bønn er ingen nøytral aktivitet der vi sikrer oss vårt gudsforhold. Bønn er ofte kamp, der vi verken forstår Gud eller opplever at Guds vilje med oss er til det gode. Fellesbønn vil derfor på en særlig måte kunne innebære en åndelig risiko. Man tøyer grensene for hva den kristne tro omfatter og tillater. En slik tøying fordrer kristne som har trygghet i sin egen tro, i tillegg til at det vil være tilrådelig at man står under veiledning fra kristne søsken. For kristne gjelder det at man er fri til alt, men ikke alt gagnar. Det er også nærliggende å trekke inn det Paulus skriver om å ta ansvar for de svake i menigheten (Rom 14; 1. Kor 8 og 10). Selv om du føler deg trygg nok til å delta i interreligiøs bønn for din egen del, er det ikke sikkert at dette vil styrke det kristne fellesskapet. Men det kan også skje at menigheten høster frukter av denne typen dristighet, i form av en fordykning i troen, større kjærlighet til mennesker av annen tro, eller sterkere bånd i lokalmiljøet. For foreldreparet kan behovet for felles bønn eller stillhet overfor det man på hver sin måte tror på, både oppleves som nødvendig og riktig, samtidig som det ikke kan viske bort de trossmessige forskjellene. For noen vil en slik praksis faktisk forsterke opplevelsen av og bevisstheten om forskjellene. For en kristen part som utfordres i forhold til slike problemstillinger, kan det være både nyttig og viktig å få drøftet utfordringene med en tredjepart.

Spørsmål til videre samtale og refleksjon

- Hva er det som oppleves som den største begrensningen for å kunne be sammen med mennesker av annen tro? I hvilken grad mener dere dette er en hindring som det er mulig å gjøre noe med?
- Hvorfor vil noen hevde at det er viktige forskjeller mellom interreligiøs bønn i en offentlig liturgisk sammenheng og ved en sengekantsituasjon?
- I hvilke sammenhenger tenker dere at det kunne være naturlig å gjøre bruk av multireligiøs bønn?
- Hvordan mener dere man kan formulere bønner på en åpen og inkluderende måte?

Kapittel 4

Symboler – allmenne og religiøse

Vi er på Brattstad, litt utenfor en av de større byene i Norge. Et kjært familiemedlem, tante Lillemor, er død, mett av dage. Storfamilien på 25 personer består av en muslim, to humanetikere og flere statskirke-medlemmer, noen aktive og noen mer passive. Alle føler de vil være i begravelsen. Men det blir ingen god opplevelse. Vikarpresten bruker mange ord som ikke skaper gjenkjennelse hos familien. Han kjente selvfølgelig ikke tante Lillemor, og han fikk ikke riktig tak i de viktige nyansene i familiens opplevelse av henne: at hun var så ekte i alle ting, ekte glad og ekte sur, og at hun var blitt familiens symbol på omsorg og sunt kristent folkevett.

Men det største diskusjonstemaet på minnestunden og i dagene som fulgte, var muslimen Khalids og humanetikeren Lises samstemte mening om at det var plagsomt med så mange kors i kirken. De syntes heller ikke noe om det nye store fotografiet i menighetssalen der minnestunden ble holdt. De mente at bildet virket frastøtende med sin blanding av Jesus og hverdagsscener fra blokkene på øvre Brattstad. Khalid likte heller ikke at bildene viste Jesus. Han mente at man bør snakke om ham med respekt, men ikke tegne eller lage bilder av ham. Noen av Khalids shia-muslimske venner har tegninger av den unge Muhammed hjemme på veggen, men selv synes han som sunni-muslim at tegninger av Muhammed og Jesus minner om avgudsdyrkelse. Og det er det siste han ønsker. Selv synes han at de arabiske bokstavene best uttrykker verdigheten og skjønnheten i den muslimske tro. For familiens passive og engasjerte kirkegjengere var det overraskende og støtende å høre at Jesusbildet skapte så stor motstand. De var enige om at bildet kanskje ikke var verdens beste kunst, men de synes at kirken må kunne ha klare kristne symboler som bilder og kors.

Symboler – nødvendige og mangfoldige

Kors og bilder av Jesus har fulgt kirken i nesten hele dens levetid. I tillegg til disse tegnene har den kristne menighet mange andre sym-

boler. Slik er det også med andre religioner og livssyn. Alle mennesker bruker selv symboler – og tolker andres symbolbruk. Dette gjelder ikke bare religion og livssyn, symboler brukes på alle områder i livet. Filosofen Ernst Cassirer så dette som en så viktig side ved det å være menneske at han rett og slett kalte mennesket for "homo symbolicus".

Men som fortellingen over viser, er det mange ganske forskjellige typer av symboler, som for eksempel ord, ting, personer og bilder. Symbolene har ofte også forskjellig rang, noen er uhøytidelige og står for helt vanlige ting, noen har større vekt fordi de står for noe hellig, og noen behandler vi som om de selv var eller hadde del i denne heligheten. Og til sist kommer altså at vi stadig erfarer at det ene og samme symbol blir tolket på svært forskjellige måter, stundom helt motsatte tolkninger.

Når vi lever sammen med folk som er annerledes enn oss selv, og som *tenker* eller *tror* annerledes, opplever vi stadig også at symbolene er annerledes. Ofte er forskjellene mellom grupper av mennesker aller tydeligst nettopp når det gjelder symbolbruk og symboltolkning. Ofte er det også på dette nivået at forskjellene har lettest for å bli til konflikter. Diskusjonene omkring tegningene av Muhammed er et eksempel på det, likedan reaksjonene da vårt eget nasjonale symbol, flagget, ble brent. Mange steder er det strid om folks rett til å bruke hijab, bære korsmerker eller Davidsstjerner. Eksempelene er mange, og kommer sikkert til å bli flere. Hva kommer det av at symbolbruk og symboltolkning er så vanskelig på tvers av kulturelle eller religiøse skiller? Skal vi leve i gjensidig forståelse med folk som er annerledes enn oss, er det helt avgjørende å tenke igjennom hvordan vi skal forholde oss til både vår egen og andres bruk av symboler. For å komme noen vei med det, må vi klargjøre hva et symbol er.

Hva er et symbol?

Ordet "symbol" kommer fra de gresk ordene *syn* som betyr 'sammen' og *ballein* som betyr 'å kaste'. I dette ligger det i første omgang ikke så veldig mye hjelp, og ordet symbol har etter hvert fått svært mange

og til dels motstridende betydninger. Etter vanlig språkbruk er et symbol en gjenstand, handling, bilde eller liknende som har en annen betydning eller viser til en annen betydning enn selve gjenstanden, handlingen eller bildet. En kan si at i symbolet er to ting satt sammen, eller altså "kastet sammen", et "kast" kan jo på norsk også bety et sting i en søm. La oss kalle de to tingene som symbolet "syr sammen" for *symboltegnet* og *symbolbetydningen*. Slik kan symboltegnet "flagg" ha symbolbetydningen "nasjon", eller symboltegnet "lam" ha symbolbetydningen "Kristus".¹

Ofte når vi bruker ordet symbol om gjenstander, slik som i eksemplene over, ser vi at det er en slags avstand mellom de tingene som symbolet setter sammen (det som her er kalt symboltegnet) og symbolbetydningen. Det sies gjerne at forholdet mellom disse to har noe *vilkårlig* ved seg. At et pavevalg blir symbolisert ved røyk som stiger opp, er vilkårlig på denne måten. En røyksøyle kan også symbolisere noe annet, og pavevalget kunne godt ha vært symbolisert av faner eller trompetfanfarer. Et slikt symbol symboliserer det som det gjør, fordi man har blitt enige om det, det er en *konvensjon*. Denne typen konvensjoner kan nok bli til ved vedtak, men oftest er det ikke slik. Symboler får og skifter betydning på samme måte som ordene i språket vårt gjør det.

Tenker en etter, er det allikevel ikke alle symboler som har et så vilkårlig forhold mellom symboltegn og symbolbetydning. Det er mye som legger føringer for hva de kan være symbol for. Et opprørt hav kan vanskelig være symbol for fred, heller ikke en ørken for fruktbarhet. En oase kan vi derimot oppleve som et naturlig symbol for både fruktbarhet og fred. I slike tilfeller snakkes det gjerne om *motiverte* symboler, siden det da er noe ved symboltegnet som legger til rette for, motiverer, symbolbetydningen. Slike motiveringer kan også ha en annen karakter. I religiøse sammenhenger er det ofte slik at fortellinger fra de hellige skriftene motiverer en bestemt symbolbruk. Dette gjelder blant annet lammet som Kristus-symbol. Om det ikke hadde vært for Johannes' åpenbaring, er det nesten utenkelig at lammet skulle få en slik symbolbetydning. Men verken når motiveringen ligger i selve tingen eller i en hellig tekst der tingen omtales, er *all* vilkårlighet fjernet. Oasen som symboltegn *må* ikke bety verken fruktbarhet

¹ I faglige symbol- og tegn-teori er terminologien noe annerledes. Ordene her er valgt fordi de er i vanlig bruk og har en rimelig klar betydning. Den teori som presenteres her, bygger på hovedinnsiktene i de mer avanserte teoriene.

eller fred. Og alle kristne er vel kjent med at et lam godt kan ha helt andre symbolbetydninger enn Kristus.

Symboler og sosiale fellesskap

Ingenting er "i seg selv" et symbol, ting blir symboler ved at noen tolker dem som symbol og gir dem symbolsk betydning. Dette at symboltolkning er avhengig av konvensjoner, betyr at symbolbruk og symboltolkning er sosialt bestemt. Konvensjoner oppstår i grupper. Mange symboler kan bare forstås av dem som tilhører gruppen. Derfor brukes ofte symboler som tegn på gruppetilhørighet. Også dette er vel kjent i religiøs sammenheng. I antikken kunne ordet symbol ha betydningen "adgangstegn". Denne betydningen lå bak når en i tidlig kristen tid tok til å kalle *trosbekjennelsen* for et symbol. En av grunnene var nettopp det at bekjennelsen ble brukt som grensemarkør mellom dem som var innenfor og dem som var utenfor. Da kristne ble forfulgt, måtte gudstjenester skjue i det skjulte, og en kunne ikke slippe alle inn. Den som da hadde det rette symbolet, bekjennelsen, tilhørte kirken, og kunne komme inn.

Svært mye har forandret seg siden da. Vi vil at våre gudstjenester skal være åpne og ha lave terskler. Men dette at symboler faktisk setter eller avdekker skiller mellom mennesker, har ikke på noen måte forsvunnet. Det henger sammen med den måten symboltegn får symbolbetydning på. For en som kommer utenfra til en kristen gudstjeneste, er det mange symboler som ikke er lette å forstå, og mange som antakelig er til å misforstå – om lag like mange som en kristen vil oppleve i et annet trossamfunn. Hvilket norsk statskirke medlem vil ikke føle seg temmelig bortkommen ved første besøk på et kveker møte eller på en romersk-katolsk messe?

Symboltolkningens avhengighet av konvensjoner leder stadig til strid mellom forskjellige symbolbrukere og symboltolkere. Oftest tilhører de stridende forskjellige grupper med hvert sitt sett av konvensjoner. I et flerkulturelt samfunn er det mange grupper som har liten kontakt med hverandre. Hver for seg har de utviklet interne symbolkonvensjoner som de andre gruppene ikke kjenner eller deler. Da blir lett den ene gruppas symbolbruk uforståelig eller provoserende for den andre, noe som i sin tur provoserer den første gruppa, osv.

Antakelig går det ikke an å fjerne alle de skillefunksjoner som er innebygd i symbolbruk. Det skal vi heller ikke beklage, for slike forskjeller og skiller er ikke entydig negative. Selv om de ofte kan virke ekskluderende, kan de jo også vekke nysgjerrighet og virke forlokkende. Å lære andre å kjenne, er å få del i mer av den rikdom som mennesket utgjør. Utdfordringen er hva vi gjør når det oppstår ødeleggende konflikter omkring symboler og symbolbruk.

Er religiøse symboler hellige?

Å unngå eller å dempe konflikter er særlig viktig og særlig vanskelig når det gjelder religiøse grupperinger. Religioner har hatt en sterk symbolskapende kraft. Det henger sammen med at store deler av det religionene står for, sprenger vår verden og våre forestillinger og derfor ikke kan uttrykkes direkte. Det *må* uttrykkes i bilder og symboler om det skal komme til uttrykk i det hele tatt.

Som oftest er det ikke slik at valget av symboler er direkte gitt av religionen, for eksempel som en åpenbaringssannhet. Det typiske er at religionene tar noe helt allmennmenneskelig og gir det symbolfunksjon. Ofte er denne symbolfunksjonen (som nevnt over) motivert og preget av religionens fortellingstradisjon og forestillinger. Derfor kan symbolet også lett inngå i gudstjenester og fromhetsliv. Ved at det skjer, blir religiøse symboler gjerne mer stabile over tid enn andre symboler. Dette har ikke vært til hinder for forandringer, verken når det gjelder symboltegnene eller symbolbetydningen. Tenk bare på hvordan krusifikset har forandret seg opp gjennom kirkehistorien, både når det gjelder utforming og tolkning. Allikevel kan disse religiøse symbolene av de troende oppleves som tilnærmet uforanderlige, ja, kanskje som både eviggyldige og hellige. Men selv om en ikke går så langt, er det naturlig å vise en særlig respekt overfor de religiøse symboltegnene en møter.

Det har allikevel ofte vært noe problematisk ved troendes holdninger til egne religiøse symboler. Særlig tydelig er dette i de religionene som regner Abraham som sin stamfar: jødedom, kristendom og islam. I alle disse er Gud forstått som grunnleggende forskjellig fra alt det skapte. En kan bruke forskjellige ord om dette, som for eksempel

oppbøyethet eller *hellighet*. Dette ligger bak bildeforbudet som vi kjenner fra Det gamle testamentet og fra Koranen. Å tilbe bilder ble oppfattet som avgudsdyrking. Gud selv lot seg ikke avbilde. Kunne man allikevel la andre bilder eller ting "representere" Gud? Svarene på dette spørsmålet har skiftet i alle de tre religionene. Jødedom og især islam er i dag svært skeptiske til bilder. I den kristne kirke har stridighetene vært mange og heftige. I dag er det mange kristne kirker som helt tar avstand fra bilder i kirkene, og mange som i forskjellig grad og med forskjellige begrensninger har bilder. Man er enige om farene med bilder; at en kan komme til å tilbe dem som om de i seg selv var guddommelige. De kirkene som allikevel har bilder, for eksempel krusifikser eller portretter av Jesus, skjelner mellom bildet og det bildet representerer. Det er ikke bildet som er hellig, tenker en, men det minner om og peker på den som er hellig.

Slike bilder er naturligvis symboler. Tankegangen bak dem kan formuleres ved hjelp av symbolteorien vår. Da kan en si at det er symbolbetydningen som er hellig, men ikke symboltegnet. Dette er en viktig huskeregel. Og allikevel føler vi at det er noe eget ved et symboltegn som for eksempel har stått på et alter. Selv om de to trestykkene montert som kors bare er vanlig trevirke, så blir det en aura av hellighet omkring det. Det gjelder ikke bare for troende. Visse gjenstander eller figurer gjelder allment som "hellige" i vår kultur, også for dem som ikke selv er troende. Det er det som gjør det mulig å vanhellige dem. Man kan vanhellige en bibel eller et kors, men ikke en telefonkatalog eller ei trerive. Ting som ingen forbinder noe hellig med, kan man saktens misbruke, men ikke vanhellige.

Mye av det som er behandlet her, kan vi gjenkjenne i historien fra Brattstad, i tolkningsstriden omkring både de religiøse og de ikke-religiøse symbolene.

For familien var begrepet "tante Lillemor" et entydig og trygt symbol, kanskje hun faktisk framstod for dem alle som inkarnasjonen på godhet. Dette hadde ikke vikarpresten forutsetning for å forstå. Derfor ble ikke begravelsen et så verdig uttrykk for tante Lillemors liv som alle i familien hadde håpet. I holdningen til andre symboler delte imidlertid familien seg, blant annet etter livssyn. Bilder som viste det kristne

korset og Jesus, var selvsagte kristne symboler for kirkefolket. De som hadde vokst opp med denne symbolverdenen, kunne ikke tenke seg en kirke uten, og disse symbolene hadde for dem en stabil og god symbolbetydning. For agnostikerne og muslimen i familien virket disse symbolene derimot provoserende og splittende. Som familie-medlemmer som også hadde vokst opp med norsk kultur, kjente de sikkert også til det mest grunnleggende i de kristne tolkningskonvensjonene for disse symbolene. Allikevel betydde de noe annet for dem. Antakelig forbandt de ikke noe positivt med det Jesus-symbolene representerte, i alle fall ikke slik kirken forkynte ham. Derfor var disse symbolene for dem kanskje først og fremst ekskluderende.

Juletreet som allment og kristent symbol

Et symbol som ofte virker samlende, er juletreet. For mange er det selve sentrum i opplevelsen av jul. Hele storfamilien til Lillemor vil muligens kunne akseptere juletreet som en del av sin julefeiring – i den grad de feirer jul.

Den symbolikk som er spunnet omkring juletreet er kompleks og til dels sprikende. En mulighet er at det symboliserer livets tre i Edens hage, en annen et det viser til Kristi kors og det evige liv. For mange er dette treet knyttet til fruktbarhet eller universets syklus (Yggdrasil i norrøn mytologi). Juletreet er eksempel på at et symbol også kan inneholde mange andre symboler. Uansett hva treet i seg selv måtte stå for, kan det jo også fungere som et slags stativ for andre symboler, f.eks. stjernen i toppen, kurver, norske flagg, kuler som kanskje minner om eplet på treet i Edens hage og engler som kan minne om et godt budskap og beskyttelse. Dette er mulige symboltolkninger. For noen er det dette juletreet betyr. Andre tenker på noe av det, men ikke alt. Det er helt sikkert mange familier eller miljøer som ikke ser noen tydelig religiøs symbolbetydning i *sitt* tre. For de fleste mennesker i Nord-Europa synes juletreet å ha blitt et symbol på lys i mørket, nasjonsbygging, familiehygge og fellesskap. Men noen holder seg kanskje til tolkningskonvensjoner som kan virke nye og fremmede. En god del muslimske familier i Norge har også begynt å bruke juletre. Kanskje er det for å symbolisere tilhørighet til noe norsk og tradisjonelt som de liker, kanskje for å markere fødselen til profeten Jesus?

Vi må si at juletreet har den symbolbetydning man gir det. Det går ikke an å bruke sin egen tolkning som fasit for de andres. En del kristne tenker at juletreet "egentlig" er et kristent symbol og at de andre utvanner eller misforstår det. Men som kristent symbol er juletreet ganske nytt. I noen kristne miljøer vil man overhodet ikke vite av det. Kristne som bruker juletre, forbinder det med Jesu fødsel, kristne som ikke bruker juletre, forbinder det med noe hedensk. Hvem kan si at det ene er riktig og det andre galt? Å ha juletre er hedensk for dem som ser det som et hedensk symbol – og kristent for dem som ser det som et kristent symbol.

Symboler splitter og forener

Symboler kan virke ekskluderende. Kristne i Egypt går alltid med kors enten tatovert på hånden eller som et smykke. Hvis en egypter vil besøke en kirke i hjemlandet sitt, blir han eller hun bedt om å vise et kors. Hvis vedkommende ikke kan vise det, må noen andre gå god for besøket. Noen symboler skaper derfor et "innenfor" og et "utenfor", jfr. den gamle bruk av trosbekjennelsen som adgangstegn.

Det er vel noe liknende som skjer i Brattstad. De som går ofte i kirken, ser symbolene som noe som tilhører den kristne tro og kultur. Khalid og Lise ser derimot korset enten som en trussel eller som et maktsymbol som ikke hører hjemme i et rom for inkluderende sosiale handlinger. Dermed berøres spørsmålet om symbolbruk i rom der folk med tilhørighet til andre tolkningskonvensjoner deltar. Siden Brattstad ikke har noe Folkets Hus der man kan samles til humanistiske eller andre ikke-kristne begravelser, blir kirken og noen av de andre kirkesamfunnenes gudshus brukt til begravelser. Dette blir vanskelig for noen. Muslimer har som regel seremonien for sine avdøde i en av moskeene inne i byen, men humanetikere bruker som regel kirken på Brattstad. I de kommunale kapellene på gravlundene i de fleste større byene i Norge har rommene en livssynsneutral symbolikk, for å unngå at noen støtes eller kjenner seg ekskludert.

Hvem bør "eie" symbolbruken ved gravferd? Lillemor var kristen. For henne var det derfor naturlig å ønske en kristen gravferd fra en kirke. Er det hensynet til henne som skal styre symbolbruken? Er det heller

hensynet til de pårørende som skal bestemme? Sett at hun ikke hadde vært kristen, men at forholdene gjorde det nødvendig å bruke kirkerommet. Rommet er i seg selv et symbol. Det inneholder mange ulike symboler som i forskjellig grad skaper tilhørighet og bygger den kristne identiteten. Hvor viktig er det å ta hensyn til selve rommet hvis det brukes til andre formål? Bør en unngå å bruke det til formål (eller låne det ut til formål) der kirkerommets egen symbolikk ikke blir oppfattet, ikke blir tatt hensyn til, eller regelrett skaper vonde opplevelser?

Symboler og identitet

For noen i familien til Lillemor er korset et symbol som forteller dem at de tror på Jesus og hans død for dem. For muslimen Khalid er korset noe han er opplært til å se på med stor skepsis, ja, som en trussel som skal ødelegges på Den siste dag. For humanetikerer Lise er korset et irriterende maktsymbol, mens det for Lillemors andre humanetikerslektning er greit å være omgitt av andres religiøse symboler – disse har for ham en stor estetisk fellesverdi.

Korset blir brukt som et smykke av mange mennesker, men det behøver ikke bety at de deler den kristne tro. Symboler kan med andre ord opphøre å være *bare* et religiøst symbol, kanskje kan de helt miste en tradisjonell religiøs symbolbetydning. Hvordan er det med kvinner med hatt eller skaut? Hodeplagget er i seg selv ikke et religiøst symbol. På 1950- og 60-tallet tenkte mange at kvinner som gikk med skaut eller hatt, tilhørte en kristen pinsemenighet. I dag er det annerledes. Nå er det to andre kvinnegrupper som bærer hodeplagg: nonnene i klostrene som det finnes noen av i Norge, og muslimske kvinner som mener at de best uttrykker sin tro ved å bære *hijab*. Men vi kan ikke være sikre på at en vi ser med *hijab*, selv først og fremst ser det som et religiøst symbol. Mange muslimske kvinner velger et slikt skaut fordi det beskytter dem og gir frihet i forhold til en seksualisert vestlig kultur.

Uansett om en tolker sine symboltegn religiøst eller ikke, bruker vi våre symboltegn for å markere hvem vi selv er eller vil være. Vi uttrykker vår identitet gjennom symbolene våre, både overfor oss selv

og overfor andre. Identitet har med våre relasjoner å gjøre, relasjoner til tradisjoner, livssyn og holdninger, men også til grupper, sosiale sjikt, trossamfunn. Symboltegnene våre hjelper oss til å huske og holde fast på de relasjoner som gir oss identitet, og de signaliserer overfor andre hvem de har å gjøre med.

I et pluralistisk samfunn er det mange grupper og livssyn ved siden av hverandre. De har ulike symboler og tegn. Skolens KRL-undervisning har som en viktig oppgave å lære barn å gjenkjenne de ulike religiøse symbolene, deres religiøse betydninger, men også deres forskjellige andre bruksmåter.

Symboler og det offentlige rom

I storsamfunnet må det offentlige sørge for likhet for alle. Striden om religiøse symboler i Frankrike i 2003–2004 vitner om at noen muslimer, jøder og sikher holder fast på sine symboler, men også om at landet understreker sin tradisjon som en sekulær (laisistisk) stat og dermed forbyr religiøse symboler i det offentlige rom, som f.eks. for dem som er i offentlige serviceyrker og statlige skoler. Noen av de islamske lederne (inklusive den egyptiske Sheikh al-Tantawi) anbefalte muslimske jenter å ta av seg *hijab*'en ved skoleporten for så å ta den på igjen etter skoletid. Ellers ville de ha blitt kastet ut. Fullført skolegang for jenter ble et høyere mål enn å skjule håret for andre menn enn egen ektemann. I en videregående skole i Oslo har noen muslimske jenter valgt å gå med heldekkende slør. Dette har skapt reaksjoner fra Oslos byråd. De har bestemt at jentene må ha fritt ansikt inne i timene, men ellers kan de gjøre som de vil. Meningene i storsamfunnet, i kirken og i moskeen om denne saken varierer, men for de fleste vil prinsipper som ytringsfrihet – også når det gjelder klesdrakt – være viktige. I dette tilfellet synes imidlertid ansiktsslør å være et hinder for lærere og medelever som ønsker å kommunisere med jentene på en tydelig måte.

I Norge er flagget et sentralt og samlende symbol til tross for at det har et kors som hovedtegn. Flagget kan kalles et nøkkelsymbol som benyttes overalt og er skapt på bakgrunn av frihetskamp og kristen

kultur. Etter at det norske flagget ble brent i Damaskus og Beirut etter offentliggjøringen av muhammedkarikaturene i Jyllandsposten (30.10.2005) og i *Magazinet* (10.01.2006), sa mange norske muslimer klart ifra at de følte at dette såret dem like mye som det såret andre nordmenn. Selv om korset er et klart kristent merke, behøver det ikke å trekke med seg noen spesielt kristen betydning i alle sammenhenger der det brukes eller inngår. I flagget er korset blitt del av et nasjonalt symbol. For noen har dette vært provoserende. "Stryk kristenkorset av ditt flagg og heis det rent og rødt," som Arnulf Øverland skrev. For de aller fleste i dag er nok korset i flagget blitt temmelig avkristnet. Noen ser det kanskje som symbol på kristendommens rolle i norsk historie, men ikke som symbol på hva nasjonen Norge står for eller burde stå for nå. Det som spiller størst rolle for dem, er hva flagget som helhet står for, og det er verdier og erfaringer som de fleste setter pris på og kan samles om.

Et symbol kan tilhøre individets og familiens sfære, jfr. juletreet eller en Buddha-figur i stuen hjemme hos en buddhist.. Andre symboler hører typisk til i det offentlige rom. Flagget er et offentlig og synlig symbol, ingen tvil om det. Men også andre tegn som *hijab* eller jødisk *kippa* er symboler på religiøs tilhørighet som bæres i det offentlige rom. Plaggene vil svært ofte oppleves som en avgjørende og viktig del av denne personens påkledning. Det er identitetsskapende. "De andre" kan oppleve disse symbolene som forkynnende og påtreggende, men siden de ikke skader andre, bør man ikke kreve dem fjernet. Tvert om bør en se det som positivt at menneskelig mangfold, herunder tilhørighet til forskjellige grupper, religioner eller livssyn framtrer synlig på våre felles-arenaer.

Frihet til å bruke symboler

Det offentlige rom omfatter alt det vi rører oss i, på gater og streder. De steder vi møtes utenfor hjemmets sfære, er det offentlige rom. Men selv om alminnelige borgere bør kunne bære sine symboler, er det allikevel et spørsmål om folk som på en eller annen måte representerer det offentlige, også fritt bør kunne gjøre det. Skal en sykepleier kunne bære *hijab* på sykehuset? En sikh sin *turban* i militæret? En lærer sin *kippa* i skolestua? Hva slags situasjoner eller hensyn

krever at religiøse symboler må vike? Hjelper det å skjelne mellom påtrengende symboler og mer stillferdig identifiserende symboler? Er det noen prinsipiell forskjell på å symbolisere politisk og religiøs tilhørighet?

Friheten til å bære symboler bør være stor, men krever samtidig hensynsfullhet og at vi snakker sammen og blir enige i situasjoner der det lett kan oppstå misforståelser eller enda til farlige situasjoner. Religiøse symboler kan være så kraftfulle at man i hvert enkelt tilfelle må finne en felles orden. Uten å forby symboler kan man appellere til vår felles evne til å avpasse og begrense vår symbolbruk. Det er med andre ord nødvendig med en viss grad av regulering av symboler i det offentlige rom, men jo mer dette kan ordnes uformelt av felleskulturen, og ikke av lover og forordninger, jo bedre er det.

Hvis noen reagerer på et symbol, er det da så utslagsgivende at en må fjerne symbolet? Skal mindretallet eller flertallet bestemme? Eller er dette et spørsmål som man må bruke tid på og sammen finne en løsning på? Mange land har sagt et klart nei til bruk av nazisymbolet hakekorset selv om dette tegnet har sin opprinnelige religiøse bakgrunn innen hinduismen. Selv om forbud i noen tilfeller vil skape økt bevissthet og trass, har historien vist at det kan være nødvendig å forby ekstreme og voldshissende symboler.

De fleste mennesker vil si at man bør ha frihet til å vitne om sin tro gjennom ord, handling og symboler. Dette er også i tråd med FNs Menneskerettighetserklæring artikkel 18. Innenfor en kristen tankegang ledes tankene til martyrene fra 200- og 300-tallet og fram til i dag. Vi aksepterer ikke at mennesker må skjule sin tro og tilhørighet, og straffes inntil døden hvis de bryter forbudet. Vi ønsker som kirke ingen slik praksis. Den friheten vi selv har arbeidet for i norsk og internasjonal sammenheng, må bety at vi ønsker og arbeider for at mennesker med annen tro også skal kunne bære religiøse symboler i det offentlige rom.

Symboler som berikelse og utfordring til fellesskapet

Religiøse symboler oppfattes i mange deler av verden som en natur-

lig del av det offentlige rom. Men vi har i 2005–2006 sett at karikaturtegninger med et religiøst innhold kan oppfattes ulikt. Grensene for ytringsfriheten og forståelsen for hva blasfemi er, er eksempler på at samtalen om hellige og sekulære symboler i den globaliserte verden må fortsette. I Norge har den årelange samtalen mellom jøder og kristne, samt den mer enn femten år lange dialogen mellom muslimer og kristne, ført til at man kan møtes og snakke sammen når det oppstår kriser. Stat og kirke må fortsette å legge til rette for en slik dialog. Det mangfold som religionene representerer, bør ikke bety en trussel, men en styrke for det nasjonale fellesskapet. Sammen ønsker vi å vise at religion og religiøse symboler er en naturlig del av livet og dermed av det offentlige.

Spørsmål til videre samtale og refleksjon

- Hva slags situasjoner eller hensyn krever at religiøse symboler bør unngå å eksponeres i offentligheten? I hvilken grad mener dere det er mulig å skjelne mellom påtrengende symboler og mer stillferdig identifiserende symboler?
- Religiøse symboler tolkes ulikt, både mellom ulike religiøse grupper, men også innenfor gruppene. Hvilke eksempler kjenner dere på at religiøse symboler i den kristne tradisjon tolkes ulikt av forskjellige mennesker i menigheten? Ser dere på denne tolkningspluralismen som en styrke eller en svakhet for det kristne fellesskapet? På hvilken måte?
- I hvilken grad mener dere at kan kirken være fleksibel i bruk av religiøse symboler ved gravferd?
- Opplevs det som en trussel når andre religiøse symboler også får plass i det offentlige rom? Hvorfor – eller hvorfor ikke?

Kapittel 5

Det handler om relasjoner

Møtet mellom religioner skjer i et uttall andre situasjoner enn de som er beskrevet i dette dokumentet. Vi kan møte andre religioner gjennom for eksempel kunst og litteratur. Slik kan vår egen tro bli utfordret. Men de mest påtrengende utfordringene opplever vi ofte når vi møter en annen religion i et annet menneske, når troende møter troende. Da dreier religionsmøtet seg om konkrete relasjoner mellom konkrete mennesker. Alle eksemplene på møter med andre religioner som vi har beskrevet her, handler på forskjellige måter om relasjoner.

Utfordringene i samliv på tvers av religionene dreier seg om relasjoner og fellesskap som krysser hverandre: Samtidig som et par deler et unikt fellesskap, hører de til i hvert sitt religiøse fellesskap der man snakker og tenker ulikt om mange av de spørsmålene som nettopp angår parforholdet. Relasjonene mellom to partnere og eventuelle barn inngår også i større sammenhenger som storfamilier, slekt og etnisk gruppe, der vi ofte lar identiteten bestemmes av hvilken relasjon vi står i til de andre: mor, datter, onkel, svoger, venn. Det å ha forskjellig religion trenger ikke gå ut over nærheten i noen av disse relasjonene, men utfordringene kan se annerledes ut når de religiøse skillelinjene går andre steder enn det mange er vant med.

Også spørsmålet om felles bønn har å gjøre med våre relasjoner. Hvilken type fellesskap vi deler, kan være avgjørende for hvordan vi vil svare på spørsmålet om vi kan be sammen. Noen fellesskap er blitt til ved at mennesker har bestemt seg for å søke sammen, andre kan oppstå brått når noe uventet hender. Noen er bygd opp omkring en opplevelse av at man hører sammen som religiøse mennesker, for eksempel dialoggrupper mellom kristne og jøder, mens svært mange fellesskap ikke har religionen som utgangspunkt, for eksempel fellesskap på en arbeidsplass eller i en familie. Ulike typer bønn skaper dessuten ulike relasjoner mennesker imellom.

Først og fremst er bønn en måte å forholde seg til Gud på. Da blir spørsmålet påtrengende: Står vi i relasjon til samme gud eller til forskjellige? Ser vi i samme retning eller står vi med ryggen mot hverandre?

Avsnittet om symboler bringer temaet om relasjoner og fellesskap opp på en annen måte: Symboler kan skape og opprettholde fellesskap, og de kan trekke opp de ytre grensene for fellesskapet. Noen ganger er det legitimt å definere grenser. Andre ganger kan vi uforvarende trekke grenser der det ikke er nødvendig, fordi vi ikke kjenner betydningen andre tillegger symbolene sine. Symboler kan skape fellesskap når de vinner tilslutning og forstås likt av mange mennesker. De kan også skape fellesskap selv om det til en viss grad eksisterer et mangfold av fortolkninger av symbolbetydningen. Men symboler kan også splitte fellesskap når forståelsen og fortolkningen av disse blir veldig ulik. Alle symboler forutsetter et fellesskap eller en tradisjon der symbolet blir til og blir overlevert fra en gruppe mennesker til en annen, eller fra en generasjon til den neste. Religioner kan forstås som store og sammensatte symbolsystemer. Derfor forutsetter enhver religion et fellesskap.

Hvem er jeg – hvem er de andre?

Når vi blir spurt om hvem vi er, svarer vi ofte med å beskrive de relasjonene vi inngår i: Jeg er sønn av A, eller mor til B. Jeg bor sammen med C og hører til i lokalsamfunnet D og på arbeidsplassen E. Også når vi beskriver vår tro, beskriver vi i en viss forstand et sett av relasjoner som definerer oss: Jeg hører til i et bestemt fellesskap av troende og oppfatter min relasjon til Gud/den ytterste virkelighet/livets dypeste mening på en bestemt måte. Når vi identifiserer oss selv slik, er det som om vi plasserer oss på tilværelsens store kart med andre og Gud som kryssspeilepunkter.

Som mennesker med et sett av relasjoner, er hver enkelt bundet til å være ett og bare ett sted på det store kartet til enhver tid. Over tid beveger vi oss naturligvis. Vi utvikler oss som mennesker og som troende, vi inngår nye relasjoner og bryter opp fra gamle mønstre. Men på et gitt tidspunkt kan vi bare være ett sted.

Dette bildet kan hjelpe oss når vi skal forstå forholdet mellom egen og andres tro. Vi kan bare møte andre med respekt dersom vi har klart for oss at vi ser alle ting fra det stedet hvor vi befinner oss. Andre tolker verden ut fra sitt ståsted. Ingen av oss har evnen til å innta fugleperspektivet der alle sammenhenger blir klare. Men selv om fugleperspektivet er utelukket, må vi stadig anstrenge oss for å prøve å forstå hvordan verden ser ut fra andre perspektiver enn vårt eget. Det er det som ligger i innlevelse eller empati.

Når vi fra ulike perspektiver trekker ulike konklusjoner, kan vi ikke uten videre si at et standpunkt er sant og et annet usant. "Nå ser vi som i et speil, i en gåte." Men like lite er erkjennelsen av at vårt eget perspektiv er begrenset, noe argument for at alle synsmåter er like gode. Ulike forståelser kan utelukke hverandre. Som kristne tror vi frimodig at vi gjennom møtet med Jesus Kristus har fått del i sannheten, og at vi en dag "skal se ansikt til ansikt".

Fader, Sønn og Hellig Ånd – skaper, frelser og livgiver

Troen på en treenig Gud er på samme tid både anstøtstenen og fundamentet i kristnes møte med mennesker av annen tro. For andre monoteister (for eksempel jøder og muslimer) framstår den kristne lære om én Gud i tre personer som utillatelig polyteisme – flerguderi. Andre, for eksempel hinduer og buddhister, avviser det kategoriske skillet mellom en skaper og det som er skapt. De som ikke deler den kristne tro, vil sjelden akseptere påstanden om at Gud i Jesus Kristus har åpenbart seg på en særskilt måte på et bestemt sted til en bestemt tid. Med andre ord er treenighetsdogmet neppe det riktige stedet å begynne når samtalen søker mot det som forener mennesker av ulik tro. Men om samtalen ikke starter med treenighetstroen som sådan, kan den kristne refleksjonen om andres tro gjerne begynne i trosbekjennelsen som beskriver Gud som skaper, frelser og livgiver.

I den første trosartikkel, om Gud som skaper, finner vi et utgangspunkt for å søke fellesskap med mennesker på tvers av alt det som skiller. Bibelen forteller oss at Gud skapte mennesket – og derfor alle mennesker – i sitt bilde. Altså kan vi gjenkjenne Guds bilde i et annet menneske uansett hva hun eller han tror på. Med utgangspunkt i

denne troen er det naturlig for kristne å lete etter hva som forener mennesker, framfor å fokusere på det som skiller oss. Som mennesker er vi en kropp plassert i et fellesskap. Mange av erfaringene våre går på tvers av religiøse skillelinjer. Mennesker kan glede seg når et barn blir født, over vakker natur eller skjønneten i et kunstverk uavhengig av hvilken religion de tilhører. Som kristne forstår vi dette som erfaringer av Guds godhet og nåde i skaperverket. Ut fra dette kan vi samtale med andre om fellesmenneskelige erfaringer.

Den kristne tro på Gud som skaper gir alle mennesker et stort ansvar som forvaltere av skaperverket. Vi har ansvar for å ta vare på livsmiljøet rundt oss, og vi har ansvar for å ta vare på hverandre. Dette ansvaret er, sett fra et kristent ståsted, det samme enten man er jøde, muslim, kristen eller ateist. I enhver relasjon til et annet menneske ligger det et kall fra Gud til å ta vare på denne personen. Kallet gjelder for alle, og omfatter alle – uavhengig av religion. Når kristne blir kjent med andre religioners lære om omsorg for medmennesker, må vi forstå dette som andres fortolkning av det samme kallet som er nedlagt i verden fra skapelsen av.

Den kristne skapertanken fastholder at mennesket er uendelig verdi-fullt, men også at mennesket ikke er Gud. Vårt perspektiv er begrenset. Alle mennesker er bundet til sin tid og sitt sted.

Den tredje trosartikkel fastholder læren om Gud som Den hellige ånd. Ånden virker i kirken og veileder de troende. Den åpner og fortolker Guds ord for oss. Den hellige ånd var til stede allerede ved skapelsen og virker i verden når den bringer forsoning og helbredelse. Åndens frukter er kjærlighet, glede, fred, overbærenhet, vennlighet, godhet, trofasthet, tålsomhet og selvbeherskelse, sier Paulus (Gal 5,22). Bibelen sier også at Ånden stadig melder seg på uforutsett vis og på steder vi ikke venter det ("Vinden blåser dit den vil", Joh 3,8). Når vi ser Åndens frukter blant mennesker som ikke selv deler vår tro, ledes vi til å se spor av Den hellige ånds virke i verden.

Den andre trosartikkel sier at mennesket Jesus fra Nasaret var og er Gud. Dette er det som tydeligst skiller det kristne bildet av Gud fra gudsbildet i andre monoteistiske religioner, for eksempel jødedom og

islam. I Kristus ser vi Guds ansikt i verden. Hans liv, død og oppstandelse, på et bestemt sted til en bestemt tid, har absolutt betydning for alle mennesker til alle tider. Denne bindingen til en konkret historisk person er ofte det teologisk vanskeligste i møtet med andres tro. Kan mennesker som ikke forholder seg til Jesus, ha en likeverdig relasjon til Gud? spør kristne. Og hvis relasjonen ikke er den samme, kan den likevel være verdifull? Kan mennesker få del i frelsen i Kristus uten selv å være bevisst om sitt forhold til Kristus? Og kan man forholde seg til Kristus uten å ha et aktivt forhold til personen Jesus fra Nasa-ret? Dette er noen av de vanskelige teologiske spørsmålene som diskuteres i kirkene på bakgrunn av erfaringer med møtet med annerledes troende.

Som kristne tror vi at frelse for verden henger sammen med Jesu død og oppstandelse. Vår lutherske tradisjon lærer oss at den som tror på Kristus, har del i frelsen. Det er også klare ord i skriften som peker på tro på Kristus som eneste vei til frelse: "Ingen kommer til Faderen uten ved meg."

Men det er også skriftsteder i Bibelen som åpner opp for andre fortolkninger av frelse. Bibelen lærer oss om en kjærlig og rettferdig Gud, og for mange kristne blir det en anstøtelig tanke at en elsket og respektert ektefelle, slektning, eller venn skal være avskåret fra fellesskap med Gud i evigheten fordi vedkommende tilhører en annen trosretning. I fortellingene om hvordan Jesus møtte alle mennesker, også dem som ikke delte hans jødiske tro, finner vi støtte for at Guds kategorier er andre enn de kategorier mennesker stiller opp.

Verdensmisjonskonferansen i 1989 i San Antonio i USA diskuterte disse spørsmålene og kom fram til en uttalelse som er blitt stående som et felleskirkelig utgangspunkt for videre refleksjon om kristnes forhold til andre religioner: "Vi kan ikke peke på noen annen vei til frelse enn Jesus Kristus. Men vi kan heller ikke sette grenser for Guds frelsende kraft." Den kristnes oppgave er å vitne om det vi har sett og hørt, og å peke på det vi kjenner: Kristus. Oppgaven er ikke å vokte grensene mot andre religioner. Andres frelse legges i Guds hånd. Dermed er vi inne på noen av de aller største teologiske spørsmålene i møte med andre troende: Hva er egentlig frelse? Finnes det

frøelse i andre religioner? Hvilke absolutte sannheter er bare tilgjengelige gjennom den kristne tro? Tror vi på den samme Gud? Og så videre. I dette dokumentet har vi arbeidet ut fra at disse spørsmålene nok er de største, men kanskje ikke de mest påtrengende når troende møter troende. Eller snarere: Spørsmålene trenger seg oftere på i mer konkret form, for eksempel knyttet til samliv, bønn eller symbolbruk. Kanskje gir konklusjonene vi kommer fram til i slike konkrete spørsmål, tilstrekkelig svar. Siden møtet mellom religioner alltid er konkret, kan det være gode grunner til å gjøre svarene mest mulig konkrete i de aktuelle situasjonene. I hvert fall vil vi advare mot å gi enkle og entydige svar på de største spørsmålene, og vi avstår fra å gi mer utfyllende svar i denne omgang.

Evangelisering, dialog, konfrontasjon

I dette dokumentet er oppmerksomheten rettet mot ulike former for dialog mellom troende. Noen ganger opplever vi at religionsdialog settes opp mot misjon. Det er forståelig. Dialogen har til hensikt å forstå den andre og å etablere samarbeid på tvers av religionsgrensene for å nå mål vi har felles, for eksempel vern om miljø og menneskeverd. Misjon på sin side har til formål å gjøre andre mennesker til etterfølgere av Kristus. Men det bærer galt av sted å gjøre misjon og dialog til et enten/eller, dypst sett fordi dialog er noe vi er involvert i samtidig som vi er en misjonerende kirke. Det viktige vil være å la den konkrete situasjonen bestemme. En gudstjeneste vil for eksempel alltid være misjonerende. Den skaper og nærer Kristus-etterfølgelse. Et ekteskap mellom mennesker av ulik tro, derimot, vil bygge på et skjørt fundament dersom den ene parten har som målsetting å omvende den andre. Mellom disse ytterlighetene finnes det mange ulike situasjoner der både evangeliserende misjon og dialog har sin rettmessige plass. Det som er vesentlig, er at man alltid har klart for seg med hvilken hensikt man møter mennesker av annen tro. Åpenhet om egne hensikter, både overfor seg selv og andre, er nødvendig. Dialog må ikke bli et middel som brukes til å skjule en evangeliserende hensikt. Når hensikten med dialogen er klar, er det naturligvis rom for vitnesbyrd om hva troen betyr for den enkelte. Møtet mellom troende kan være utfordrende, men ofte kommer man langt ved å lytte med respekt og åpenhet og ærlig forklare hvordan man

selv forstår ulike spørsmål. Men dette er ikke alltid riktig framgangsmåte. Det finnes destruktive elementer i alt menneskelig samkvem, og alle religioner kan brukes til å tjene uredelige eller onde hensikter. Det kan forekomme selv om religionsutøverne ikke selv er seg det bevisst.

Toleranse, respekt og religionsfrihet er ikke til hinder for at enhver religiøs tradisjon kan underkastes kritisk vurdering. I den kristne tradisjonen har det alltid vært innslag av en pågående indre samtale og en intern religionskritikk. Den kristne tro har ofte blitt beriket av dette. I vår tid er frigjøringsteologi og feministisk teologi eksempler på slik intern kritikk. Kritikk som får vokse fram innenfor en religiøs tradisjon, er ofte det mest effektive bidraget til å endre uheldig religiøs praksis.

Men det finnes også tider da andres tro må utfordres og det er riktig å markere avstand og til og med fordømmelse. Selv om en dialogisk tilnærming ofte er riktig, er det ikke alltid den rette framgangsmåten. Maktforholdet mellom partene kan for eksempel være til hinder for dialog, særlig dersom den sterke parten utnytter situasjonen til egen vinning. Det har med rette vært sagt at rådyrkalven ikke kan føre dialog med ulven.

Religionens makt er stor nettopp fordi den ofte er vesentlig for hvordan mennesker forstår seg selv og sin identitet. Religiøs lære eller praksis som fremmer undertrykkelse eller ødeleggelse av skaperverket, skal møtes med avvisning og ikke med likegyldighet kamuflert som toleranse. Også når dette er nødvendig, er det viktig å vurdere den konkrete situasjonen. Det er en bestemt religiøs praksis eller lære som skal motarbeides, ikke de troende selv. Dessuten må man vurdere hva som best tjener det målet man vil oppnå: Noen ganger når man lengst ved å ta spørsmål opp på en måte som ikke avskjærer all videre samtale. En dialogisk tilnærming kan være riktig også når man vil markere at man finner en religiøs praksis uakseptabel.

Sist, men ikke minst, må kirken lytte til korrektiver fra andre. Historien er full av eksempler på kristnes feiltrinn. Kristne må være åpne for at Gud selv kan tale til oss gjennom andres kritikk av vår tro og praksis.

Vi og de andre

Etisk sett skiller ikke møtet med mennesker av annen tro seg fra et hvilket som helst møte med et annet menneske. Når vi møter et annet menneske, uansett hvem, møter vi samtidig et kall fra Gud til å vise omsorg og kjærlighet. I ethvert annet menneske kan vi gjenkjenne noe av vår egen menneskelighet og dermed noe av Gud selv.

I møte med et menneske av annen tro vil to hensyn være særlig aktuelle. De kan synes å peke i motsatte retninger: For det første må jeg se etter det som knytter meg sammen med det andre mennesket, noe som er fellesmenneskelig og gudgitt. For det andre må jeg respektere at den andre er forskjellig fra meg selv. Den andre er annerledes og har rett til å være det. Det er feil av meg å prøve å gjøre den andre mer lik meg selv enn det er grunnlag for. Da handler det ikke bare om å avstå fra forsøk på å omvende den andre til min tro ved bruk av fordekte metoder, men også om hvordan jeg tenker om den andre: I mine tanker må jeg ha rom for at den andre tenker og forstår verden ut fra et ståsted som ikke er mitt. Jeg kan aldri helt se verden med den andres øyne, men jeg kan likevel anstrenge meg for å se den andres virkelighet med mine egne øyne.

Forskjellene mellom religioner blir noen ganger presentert som ulike svar på de samme grunnleggende spørsmål. Noen ganger stikker forskjellene enda dypere: Ulike religioner stiller ulike spørsmål. Eller sagt på en annen måte: Det som er viktige spørsmål i én religion, er ikke nødvendigvis viktig i en annen. For eksempel er svært mange trosretninger atskillig mindre orientert om å finne de riktige svarene på spørsmål som gjelder religionens lære, enn det som har vært vanlig i den lutherske tradisjon. Noen religioner har en mye mindre klart definert lære enn luthersk kristendom. For mange religiøse mennesker er den daglige religiøse praksis langt viktigere enn bestemte forestillinger om for eksempel livet etter døden eller frigjøring fra ondskapens makt i verden. Noen ganger kan man snuble i samtaler med mennesker som har en annen tro, fordi man ikke er oppmerksom på slike grunnleggende ulike tilnærminger.

I én forstand er det derfor alltid nødvendig å trekke et skille mellom "vi" og "de andre", da med det forbehold om at disse kategoriene ikke alltid er like unisone innad. Skillet er viktig for å klargjøre for oss selv at det er –

og vil fortsette å være – forskjeller mellom dem som tror som oss, og dem som ikke gjør det. Ett av feilgrepene overfor religiøse minoriteter i det norske samfunnet har vært at storsamfunnet ikke alltid har gitt rom for ulikhetene. I velmente forsøk på å favne alle har man ønsket å ta bort forskjeller som ikke kan viskes ut. Noen ganger har man beskrevet spørsmål om diskriminering eller ikke som om det er majoriteten som kan bestemme hva som er viktig og mindre viktig for dem som tilhører en minoritet.

Andre ganger etablerer vi skiller mellom "vi" og "de andre" som ikke burde være der. Vi har allerede flere ganger pekt på den kristne lære om at mennesket er skapt i Guds bilde, og sett at denne tanken gir grunnlag for å bygge ned skiller mellom folk. For å vurdere hvordan vi skal møte andre har vi også en verdifull rettesnor i det eldgamle budet om å elske sin neste som seg selv. I den lutherske tradisjonen har vi dessuten enda et lærepunkt som bør løftes fram: Som kristne er vi på samme tid rettferdiggjorte og syndere. Vi forstår med andre ord ikke et møte mellom en kristen og en som tilhører en annen religion som et møte mellom en ikke-synder og en synder. Kirken lærer at i spørsmålet om syndighet er det ikke noe skille mellom personer av ulik tro. Også på dette området er det etter luthersk lære mer som knytter sammen enn som skiller kristne fra andre. En annen sak er at mange andre religioner ikke på samme måte forstår mennesket som syndig, men det er kanskje ikke avgjørende i denne sammenheng.

Konklusjon?

Det kan ikke formuleres kortfattede generelle regler for hvordan kristne skal møte mennesker med annen tro. Mennesker er forskjellige og situasjoner er forskjellige. I dette studieheftet har vi gitt eksempler på hvordan man kan reflektere i noen konkrete situasjoner og reist en del problemstillinger, i håp om at det kan være til hjelp når man står overfor andre konkrete situasjoner.

Dagens situasjonen der religioner lever tett side om side, gjør det nødvendig for oss å lete etter måter som gjør dette samlivet så harmonisk som mulig. Hjelp til det kan vi finne både i allmennmenneskelig refleksjon, i Bibelen og i de kristne tradisjonene. Situasjonen er krevende og gjør mange kristne usikre på hvordan de

nye utfordringene skal håndteres både praktisk og teologisk. Men det er liten grunn til å være mest opptatt av problemene. Dagens situasjon representerer mest av alt en *mulighet* for kirken. Mangfoldet av religioner gjør det nødvendig for kirker i majoritetssituasjoner å tenke gjennom sin selvforståelse på nytt. Når majoritetsposisjonen utfordres, kan det gi opphav til ydmykhet og selvransakelse som er nødvendig for kirken. Videre kaller situasjonen på ny refleksjon over sentrale sider av kirkens tradisjon, slik vi har antydnet i drøftelsen av treenighetslæren i dette dokumentet. Når kristne møter mennesker som er trygge og reflekterte i en annen tro, innebærer det en utfordring til å bli bedre kjent med egen tro og tradisjon. Slik kan religionsmøtet *styrke* den kristnes bevissthet om hva han eller hun holder for viktig.

Det er altså ingen tvil om at Gud kan virke også gjennom våre møter med mennesker som har en annen tro.

Vil stimulere til refleksjon

Studieheftet har som formål å stimulere til refleksjon om religionsmøtet i det flerreligiøse Norge.

Det tar opp tre svært aktuelle problemstillinger:

- blandete ekteskap
- flerreligiøs bønn
- religiøse symboler

Hvert kapittel starter med en eksempelfortelling og avsluttes med spørsmål til videre refleksjon og samtale. Både praktiske og teologiske spørsmål blir belyst. Ved å ta utgangspunkt i konkrete problemstillinger, bidrar heftet til å belyse generelle spørsmålsstillinger.

Den primære målgruppen for heftet er medlemmer i Den norske kirke, men forhåpentligvis vil kristne fra andre tradisjoner også se det verdifulle i disse drøftingene.